

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY MORĄG NA LATA 2019– 2022

Październik 2018 r.

SPIS TREŚCI

1.2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

2.4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO 12

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami - dokumenty o znaczeniu krajowym.....	12
4.1.1 Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013 oraz Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020.....	12
4.1.2 Tezy do Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami.....	13
4.1.3 Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014 -2017	14
4.1.4 Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020.....	14
4.1.5 Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030.....	15
4.1.6 Strategia Rozwoju Kraju 2020 - Aktywne społeczeństwo, Konkurencyjna gospodarka, Sprawne państwo.....	16
4.1.7 Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020.....	16
4.2. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	18
4.2.1 Program Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko - Mazurskiego na lata 2016-2019.....	18
4.2.2 Strategia Rozwoju Województwa Warmińsko - Mazurskiego.....	19
4.2.3 Regionalny Program Operacyjny Województwa Warmińsko - Mazurskiego.....	19
4.2.4 Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego..	20
4.2.5 Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do 2025 roku.....	21
4.2.6 Strategia zrównoważonego powiatu Ostródzkiego na lata 2008-2020.....	21

3.5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO 22

5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).....	22
5.1.1 Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Morąg.....	22
5.1.2 Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Morąg do roku 2023.....	22
5.1.3 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Morąg - obszar miasta i gminy.....	24
5.1.3 Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Morąg.....	27
4.6. ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY	29
6.1 Charakterystyka gminy.....	29
6.2 Zarys historii obszaru gminy	29
6.3 Krajobraz kulturowy.....	31
6.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	33
6.4.1 Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków.....	34
6.4.2 Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków.....	38

6.4.3 Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków.....	38
6.4.4 Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.....	38
6.5 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.....	39
6.6. Zabytki archeologiczne.....	45
6.7 Zabytki w zbiorach muzealnych i innych.....	60
6.8 Dziedzictwo niematerialne.....	60
5.7. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY - ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ	
6.8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY	
8.1. Priorytety Programu opieki nad Zabytkami Gminy Morąg na lata 2019-2022.....	66
8.2 Zadania i kierunki działań Programu opieki nad Zabytkami Gminy Morąg na lata 2019-2022.....	67
7.9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	
8.10. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	
9.11. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	69

1. WSTĘP

Program ten stanowi aktualizację opracowanego dokumentu - Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami gminy Morąg na lata 2014 - 2018, który został przyjęty uchwałą nr XLVI/725/14 przez Radę Miejską w Morągu dnia 29 maja 2014 r. Zasadniczo nie zmienił się układ opracowania. Opiera się ono na ogólnej charakterystyce zasobu zawartej w poprzednim Programie, zostało ono jednak zaktualizowane, po części zmienione, uzupełnione oraz poszerzone.

Niniejszy dokument służy określeniu działań gminy w zakresie inicjowania, wspierania

i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Działania te winny odbywać się w harmonii z działaniami gospodarczymi i społecznymi oraz zapewniać ochronę dziedzictwa kulturowego środkami prawnymi, takimi jak odpowiednie zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz finansowymi, poprzez przeznaczenie części budżetu gminy na ochronę zabytków. Procesy rozwojowe zachodzące bowiem powinny przy zapewnieniu warunków trwania i zachowania dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń oraz przy wykorzystaniu zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne. Lokalne dziedzictwo kulturowe posiada potencjał wpływający na atrakcyjność ekonomiczną regionu poprzez rozwój turystyki w oparciu o zabytki i tradycję etnograficzną. Poprzez wyznaczone działania może przyczynić się do wzmocnienia świadomości wspólnoty kulturowej i lokalnej tożsamości.

Przedmiotem programu opieki nad zabytkami jest dziedzictwo kulturowe znajdujące się w granicach administracyjnych gminy Morąg. Są to pojedyncze obiekty i zespoły budowli, dzieła sztuki, elementy zagospodarowania przestrzeni, krajobraz miejski i wiejski, obszary kształtujące świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców, zdefiniowane poprzez wpis do rejestru zabytków

i w formie gminnej ewidencji zabytków.

Program wskazuje działania służące poprawie stanu zabytków ich adaptacji i rewaloryzacji oraz zwiększenia do nich dostępności mieszkańców i turystów. Podmiotem programu jest społeczność lokalna, program adresowany jest do mieszkańców gminy, w tym do właścicieli zabytków, władz samorządu terytorialnego, miejscowych organizacji i osób zainteresowanych dziedzictwem kulturowym, mogących w praktyce zastosować się do nakreślonych postulatów i możliwości działań. Gminny program opieki nad zabytkami opracowywany jest na cztery kolejne lata, tym samym zadania w nim wskazane nie wyczerpują wszystkich zagadnień związanych z problematyką ochrony zabytków w gminie. Część tych rozwiązań będzie wymagała kontynuacji w kolejnej perspektywie.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Morąg na lata 2019-2022 jest dokumentem uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania w gminie, takich jak miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego czy studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

1. 2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawą prawną sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami jest art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2017 r. poz. 2817) mówiący, że:

1. Wójt, burmistrz lub prezydenta miasta sporządza na okres 4 lat program opieki nad zabytkami.
2. Gminny program opieki nad zabytkami podlega uchwaleniu przez radę (miasta, gminy, powiatu) po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.
3. Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym.
4. Z realizacji programu wójt, burmistrz lub prezydent sporządza, co dwa lata, sprawozdanie, które przedstawia Radzie.

W przypadku programów na poziomie gminnym podstawą ich sporządzenia jest Gminna Ewidencja Zabytków (Dz. U. z 2017 r., poz. 2187 z dnia 28 listopada 2017 r.). Ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami uwzględnione zostają w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Celem Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.

2. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
5. Podejmowanie zadań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

2. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie ochrony tego dziedzictwa określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie tego konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła starą ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

- **Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.** (*t. j. Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 z późn. zm.*) w przepisach:

Art. 5: „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

Art. 6 ust. 1: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju oraz (...) udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

Art. 86: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

- **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (*t. j. Dz. U. 2017 poz. 2187*), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

Art. 3: definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie, takie jak: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek, jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie

społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Art. 4: objaśnia, że ochrona zabytków polega na podejmowaniu w szczególności przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

Art. 5: określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „Opieka nad zabytkami sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz o jego znaczeniu dla historii kultury”.

Art. 6: klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach,
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) relikwiami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

Art 7: reguluje następujące formy ochrony zabytków:

1) Wpis do rejestru zabytków, który dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków.

1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa.

2) Uznanie za pomnik historii, zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego.

3) Utworzenie parku kulturowego, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Park kulturowy może utworzyć, na podstawie uchwały, rada gminy po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

4) Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Dotyczą w szczególności: zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się również, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Rejestr zabytków - dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi Wojewódzki Konserwator Zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat. Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy lub z urzędu, na podstawie decyzji ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Na podstawie decyzji Wojewódzki Konserwator Zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłoszona jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat. Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków - na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki Konserwator Zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu - w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

Lista Skarbów Dziedzictwa - prowadzi ją minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego, zaliczany do jednej z kategorii, na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

Pomnik historii - Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia, może uznać za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może złożyć wniosek, o którym mowa w ust. 1, po uzyskaniu opinii Rady Ochrony

Zabytków. Cofnięcie uznania zabytku nieruchomego za pomnik historii następuje w trybie przewidzianym dla jego uznania. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może przedstawić Komitetowi Dziedzictwa Światowego wnioski o wpis pomnika historii na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO w celu objęcia tego pomnika ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego.

Park kulturowy - jest formą ochrony zabytków. Tworzony jest w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Park może być powoływany przez radę gminy, po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Art. 16 ust. 1: wskazuje radę gminy, jako organ tworzący park kulturowy, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Jest on tworzony na podstawie uchwały, po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Art. 17: określa zakazy i ograniczenia dotyczące terenu parku kulturowego, związane z: prowadzeniem robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej, zmianami sposobu korzystania z zabytków nieruchomych, umieszczaniem tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego,

z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1, składowaniem lub magazynowaniem odpadów, zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, składowania lub magazynowania odpadów.

Art. 18: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań

i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności: 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu; 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

Art. 19: wskazuje, że „1. studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę: zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. 1b.

W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt. 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada Gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1. 3.

W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

Art. 20: mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego wojewódzkich i miejscowych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Art. 21: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

Art. 22: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte: 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru; 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków; 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu

z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

Art. 89: wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;

2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

- **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (*t. j. Dz. U. 2018, poz. 994*), gdzie w art. 7 ust 1 pkt. 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”. Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach, w tym:

- **Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (*t. j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1073*). Ustawa określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez

jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa, mówi także, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

- **Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. - Prawo budowlane** (*t. j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1202*). Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami - w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Ustawa dotyczy także obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków.
- **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. - Prawo ochrony środowiska** (*t. j. Dz. U. 2018 poz. 799*), która mówi między innymi o tym, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych.
- **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (*t. j. Dz. U. 2018 poz. 1614 ze zm.*), której przepisy określają między innymi kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew, na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.
- **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (*t. j. Dz. U. 2018 poz. 121*). W rozumieniu ustawy, celem publicznym jest między innymi: opieka nad nieruchomościami, stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa między innymi postępowanie wobec nieruchomości objętych prawną ochroną konserwatorską.
- **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (*t. j. Dz. U. z 2017 r. poz. 862*). Ustawa precyzuje, że działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury (art. 1 ust. 1). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. (art. 1 ust. 2). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4). Art. 2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których znajdują się obok teatrów, oper, operetek, filharmonii, orkiestr, kin, muzeów, bibliotek, domów kultury, ognisk artystycznych, galerii sztuki - ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art. 9 ust. 1, 2). Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, Filtoteka Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej - prowadzą w szczególności działalność w zakresie upowszechniania kultury.
Do podstawowych zadań tych instytucji należy między innymi sprawowanie opieki nad zabytkami.
- **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie** (*t. j. Dz. U. 2018 poz. 450*). W ramach ustawy, gminy mogą wspierać działalność kulturalną

związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (między innymi stowarzyszenia).

Zasady ochrony zabytków, znajdujących się w muzeach i bibliotekach, zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (*t. j. Dz. U. z 2018 r. poz. 720*). Określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. Według przepisów ustawy „Muzeum jest jednostką organizacyjną nie nastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest trwała ochrona dóbr kultury, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie kontaktu ze zbiorami” (art. 1).

Zgodnie z ustawą muzeum realizuje powyższe cele poprzez:

- 1) gromadzenie dóbr kultury w statutowo określonym zakresie,
- 2) katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych muzealiów,
- 3) przechowywanie gromadzonych dóbr kultury, w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo, oraz magazynowanie ich w sposób dostępny do celów naukowych,
- 4) zabezpieczanie i konserwację muzealiów oraz, w miarę możliwości, zabezpieczanie stanowisk archeologicznych oraz innych nieruchomych obiektów kultury materialnej

i przyrody,

- 5) urządzenie wystaw,
- 6) organizowanie i prowadzenie badań, ekspedycji naukowych oraz prac wykopaliskowych,
- 7) prowadzenie działalności edukacyjnej,
- 8) udostępnianie zbiorów do celów naukowych i edukacyjnych,
- 9) zapewnianie właściwych warunków zwiedzania i korzystania ze zbiorów,
- 10) prowadzenie działalności wydawniczej” (art. 2).

Gmina jako podmiot tworzący (lub przejmujący) muzeum zobowiązana jest do:

- 1) zapewnienia środków potrzebnych do utrzymania i rozwoju muzeum,
- 2) zapewnienia bezpieczeństwa zgromadzonym zbiorom,
- 3) sprawowania nadzoru nad muzeum.

- **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (*t. j. Dz. U. 2018 poz. 574 ze zm.*). Mówi, iż biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- **Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach** (*t. j. Dz. U. 2018 poz. 217 ze zm.*).

Do aktów wykonawczych dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami należy także:

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 28.06.2017 r. ws. prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (*Dz. U. 2017 r. poz. 1265*);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 26.05.2011 r. ws. prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (*Dz. U. z 2011 r. nr 113, poz. 661*);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 28.04.2017 r. ws. Listy Skarbów Dziedzictwa (*Dz. U. 2017 r. poz. 928*);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 16.08.2017 r. ws. dotacji

celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (*Dz. U. 2017 r. poz. 1674*);

- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 10.01.2014 r. ws. dotacji na badania archeologiczne (*Dz. U. 2014 r. poz. 110*);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 9.02.2004 r. ws. wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (*Dz. U. 2004 r. nr 30 poz. 259*);
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dn. 25.08.2004 r. ws. organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (*Dz. U. 2004 r. nr 212 poz. 2153*);
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dn. 18.04.2011 r. ws. wywozu zabytków za granicę (*Dz. U. 2011 nr 89 poz. 510*).

2. 4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami - dokumenty o znaczeniu krajowym

Gminny program opieki nad zabytkami gminy Morąg jest zgodny z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumenty, do których odwołuje się Gminny program opieki nad zabytkami połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym. Są to różnego rodzaju strategie, studia i programy, które dotyczą problematyki ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

Gminny program opieki nad zabytkami gminy Morąg zbieżny jest ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

4.1.1 Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013¹ oraz Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020².

Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zostały zawarte w dokumencie o nazwie Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013 (przyjętym przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r.) oraz jego uszczegółowieniu „Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020” (przyjętym w 2005 r.). Są to rządowe dokumenty tworzące ramy dla nowoczesnego mecenatu państwa w sferze kultury, a przede wszystkim dla nowoczesnie pojmowanej polityki kulturalnej państwa, funkcjonującej w warunkach rynkowych, w połączeniu z perspektywami kolejnych okresów programowania Unii Europejskiej.

Głównym celem strategii jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce.

Dokumentem służącym wdrożeniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury jest **Narodowy Program Kultury Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004-2013**.

W programie zapisano następujące priorytety i działania:

- Priorytet 1. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe
Działania realizowane w ramach niniejszego priorytetu mają na celu materialną poprawę stanu

1 *Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004 – 2013*, Ministerstwo Kultury.

2 *Uzupełnienie narodowej strategii rozwoju kultury na lata 2004 – 2020*, Ministerstwo Kultury, Warszawa 2005

zabytków, ich adaptację i rewitalizację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów. Realizacja działań pozwoli na zwiększenie atrakcyjności regionów, a także wykorzystanie przez nie potencjału związanego z posiadanym dziedzictwem kulturowym.

- ✓ Działanie 1.1. Budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno- finansowych w sferze ochrony zabytków,
 - ✓ Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne,
 - ✓ Działanie 1.3. Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.
- Priorytet 2. Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego
 - ✓ Działanie 2.1. Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego,
 - ✓ Działanie 2.2. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wwozem, wywozem i przewozem przez granicę.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, opracowane przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 2005 r., zawiera opis Programu Operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe”.

- Priorytet I. Rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych. Celami priorytetu:
 - ✓ poprawa stanu zachowania zabytków,
 - ✓ zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym także dziedzictwa archeologicznego),
 - ✓ kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele inne niż kulturalne,
 - ✓ zwiększenie roli zabytków i muzealiów w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
 - ✓ poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji,
 - ✓ zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego.

4.1.2 Tezy do Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami

Tezy do Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami, opracowane przez zespół Rady Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury, są niezwykle ważnym dokumentem, związanym z ochroną zabytków w Polsce. W dokumencie zapisano między innymi: „Ochrona i konserwacja zabytków jest istotnym elementem polityki kulturalnej Państwa, są one bowiem nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego człowiekowi środowiska jego życia. (...) Ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem ważnym w interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki”.

W opracowaniu zostały zawarte cele i zadania dla Programu Krajowego. Stwierdzono, że „celem Programu jest wzmocnienie ochrony i opieki nad tą istotną częścią dziedzictwa kulturowego oraz poprawa stanu zabytków w Polsce”. Za istotne, uznano przypomnienie podstawowych zasad konserwatorskich porządkujących sferę ochrony zabytków, które dotyczą konserwatorów, pracowników urzędów, restauratorów dzieł sztuki, architektów, urbanistów, pracowników budowlanych, archeologów, badaczy, właścicieli i użytkowników, w tym duchownych.

Podstawowe zasady konserwatorskie:

1. Zasady *primum non nocere* (z łac. - po pierwsze nie szkodzić);
2. Zasady maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych);
3. Zasady minimalnej niezbędnej ingerencji;
4. Zasady, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco;

5. Zasady czytelności i odróżnialności ingerencji;
6. Zasady odwracalności metod i materiałów;
7. Zasady wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

W dokumencie do opracowania krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wyznaczone zostały następujące założenia w zakresie:

- ✓ Uwarunkowań dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami: określenie stanu zabytków: nieruchomości, ruchomych i archeologicznych oraz stanu zabytków techniki, pomników historii i obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO. Dodatkowo ocena stanu służb związanych z ochroną i opieką nad zabytkami i stan uregulowań finansowych, organizacyjnych i prawnych;
- ✓ Działań o charakterze systemowym: powiązanie ochrony zabytków z polityką ekologiczną, ochrony przyrody, architektoniczną i przestrzenną, celną i polityką bezpieczeństwa państwa; przygotowanie strategii i głównych założeń ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce i wprowadzenie jej do polityk sektorowych;
- ✓ Systemu finansowania: stworzenie sprawnego systemu finansowania ochrony i opieki konserwatorskiej;
- ✓ Dokumentowania, monitorowania i standaryzacji metod działania: co oznacza ujednoczenie metod działań profilaktycznych, konserwatorskich, restauratorskich i ochronnych;
- ✓ Kształcenia i edukacji: kształcenie profilaktyczne, podyplomowe i system uznawalności wykształcenia, edukacja społeczeństwa, edukacja właścicieli i użytkowników;
- ✓ Współpracy międzynarodowej: współpraca z instytucjami i organizacjami, współpraca w obszarze Europy Środkowej.

4.1.3 Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014 - 2017³

Program stanowi wykonanie upoważnienia ustawowego, zawartego w art. 84 i art. 85 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami .

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014 - 2017 przyjęty został w dniu 24 czerwca 2014 r. przez Radę Ministrów. Dokument ma usprawnić nadzór nad służbami konserwatorskimi oraz określić źródła finansowania inwestycji i procedur administracyjnych związanych z wydawaniem decyzji oraz przyznawaniem funduszy na prace podejmowane w obiektach zabytkowych.

Uchwalony program jest pierwszym dokumentem porządkującym działania organów sprawujących opiekę nad zabytkami. Z programu będą pochodzić fundusze między innymi na szkolenia dla urzędników i ujednoczenie kwestii formalnych. Wśród zadań uwzględnionych w przyjętym dokumencie znalazło się porządkowanie rejestru zabytków oraz przygotowanie zasad oceny stanu zachowania zabytków nieruchomości. Program ma na celu także zwiększenie społecznego zaangażowania w ochronie zabytków i opieki nad zabytkami poprzez promowanie takich narzędzi jak konkursy, konsultacje z mieszkańcami i współpraca z mediami. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego zamierza przeznaczyć na jego realizację 26,5 mln zł. Dokument doprecyzowuje ponadto kompetencje samorządów w zakresie realizowania projektów konserwatorskich i rewitalizacyjnych. Zgodnie z nowymi ustaleniami Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Generalnego Konserwatora Zabytków, w ciągu najbliższych 3 lat zaangażowanie samorządów w opiekę nad zabytkami powinno znacznie wzrosnąć.

4.1.4 Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020⁴

Strategia rozwoju kapitału społecznego 2020 została przyjęta uchwałą nr 61 przez Radę Ministrów

³ *Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014 -2017*, przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 24 czerwca 2014 r.

⁴ *Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020*, przyjęta uchwałą nr 61 przez Radę Ministrów z dnia 26 marca 2013 r., Warszawa 2013 r.

z dnia 26 marca 2013 r. Jest jedną z dziewięciu tzw. strategii zintegrowanych, służących wdrożeniu SRK 2020. Jako cel główny wskazano w niej wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno - gospodarczym Polski, w którego ramach określono cztery cele szczegółowe.

W kontekście ochrony zabytków i opieki nad nimi wskazać można czwarty z celów „Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego”, a zwłaszcza jego **Priorytet 4.1 „Wzmocnienie roli kultury w budowaniu spójności społecznej”**. Wytyczone tutaj kierunki działań to:

4.1.1. Tworzenie warunków wzmocnienia tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym.

4.1.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu.

4.1.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Walory i potencjał tkwiący w dziedzictwie kulturowym są postrzegane w strategii jako „kluczowy element potencjału kulturowego”, a tym samym jedna z „szans rozwojowych dla całego społeczeństwa”. W strategii podnosi się także kwestię znaczenia aktywnej partycypacji społecznej w ochronie zabytków i opiece nad nimi.

4.1.5 Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030⁵

Dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski przyjęty został przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 r. Jego celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długiej perspektywie czasowej. Szczególny nacisk położony został na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, który decyduje o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe.

W ramach dokumentu zdefiniowane zostały m.in. uwarunkowania polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych dwudziestu lat – zbiór czynników i procesów zależnych w niewielkim stopniu od działań rządu i innych podmiotów publicznych, które mogą jednak wywierać duży wpływ na sposób prowadzenia polityki przestrzennego zagospodarowania kraju, wyznaczanie celów i możliwości ich osiągnięcia, w związku z czym powinny być uwzględniane w formułowaniu i prowadzeniu tej polityki. Uwzględniono wśród nich także uwarunkowania wynikające z dziedzictwa kulturowego. Zdiagnozowano m.in. niski, niezgodny z posiadanym potencjałem rozwojowym, poziom wykorzystania funkcji symbolicznych i promocyjnych zasobów dziedzictwa kulturowego.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 uwzględnia powiązania polityki przestrzennej z ochroną i opieką nad zabytkami oraz zalecenia odnoszące się do zachowania

i wykorzystania dziedzictwa kulturowego Polski:

1. rewitalizacja historycznych i zabytkowych obiektów w celu wzmocnienia i wyeksponowania ich funkcji;
2. zabezpieczenie możliwości dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego w oparciu o zachowanie w dobrym stanie zasobów naturalnych, kulturowych i lokalnych walorów środowiska;
3. zachowanie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, w tym najcenniejszych fragmentów przestrzeni przyrodniczej, w procesie trwałego rozwoju społeczno-gospodarczego – przy aktywnym udziale różnorodnych partnerów, w szczególności społeczności lokalnych;
4. rozpoznanie i zachowanie charakterystycznych krajobrazów przyrodniczych i historycznych oraz związanych z nimi elementów symbolicznych o charakterze dóbr materialnych lub stanowiących część niematerialną dziedzictwa kultury oraz rozwój współczesnych krajobrazów kulturowych;
5. wykorzystanie unikalnych zasobów krajobrazu kulturowego i budowanie specjalizacji terytorialnej w celu rozwoju lokalnych rynków pracy;

⁵ *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, przyjęta przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 r., Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2012.

6. ochrona i wykorzystanie dla harmonijnego rozwoju obszarów wiejskich ich potencjału przyrodniczego, krajobrazowego i kulturowego;
7. dbałość o zabytki oraz dziedzictwo kulturowe, kultywowanie tradycji lokalnych, sprzyjające rozwojowi turystyki i wspomagające proces budowania/wzmacniania tożsamości kulturowej;
8. kompleksowe lokalne programy rewitalizacji powinny zapewniać poprawę stanu budynków mieszkalnych i budynków użyteczności publicznej, ochronę dziedzictwa kulturowego, zapewnienie wysokiej jakości przestrzeni publicznych, poprawę transportu publicznego, itp.;
9. zintegrowana ochrona dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego;
10. prowadzenie aktywnej polityki konserwatorskiej i promocyjnej w stosunku do zasobów przyrodniczych, krajobrazowych i zabytkowych obiektów kultury, obejmującej określenie przestrzeni i obiektów poddanych ochronie lub wskazanych do ochrony, prowadzenie monitoringu zachowania zasobów; powstanie list krajobrazów i obiektów o unikatowych wartościach przyrodniczych, historycznych, archeologicznych, szczególnie o cechach symbolu, a także upowszechnienie listy krajobrazów zagrożonych;
11. zabezpieczenie dziedzictwa przed skutkami klęsk żywiołowych;
12. edukacja obywatelska w zakresie budowania powszechnego przekonania, że polska przestrzeń pojmowana jako bogactwo naturalne i dziedzictwo kulturowe podlega zasadom zrównoważonego rozwoju, a ład przestrzenny jest dobrem publicznym.

4.1.6 Strategia Rozwoju Kraju 2020 - Aktywne społeczeństwo, Konkurencyjna gospodarka, Sprawne państwo⁶

Strategia Rozwoju Kraju 2020 została uchwalona przez Radę Ministrów dnia 25 września 2012 r. Jest to główna strategia rozwojowa w średnim horyzoncie czasowym, wskazuje strategiczne zadania państwa, których podjęcie w perspektywie najbliższych lat jest niezbędne, by wzmocnić procesy rozwojowe.

Strategia wyznacza trzy obszary strategiczne, w których będą się koncentrować główne zadania:

1. Sprawne i efektywne państwo;
2. Konkurencyjna gospodarka;
3. Spójność społeczna i terytorialna.

W Strategii pojawiają się zapisy mówiące o wprowadzeniu obowiązku sporządzania planów zagospodarowania przestrzennego obszarów funkcjonalnych obejmujących obszary miejskie, a w szczególności metropolitalne, tereny wrażliwe rozwojowo, związane z ochroną między innymi dziedzictwa kulturowego (Cel I.1. Przejście od administrowania do zarządzania rozwojem, Priorytet I.1.5. Zapewnienie ładu przestrzennego).

Drugim ważnym, podkreślonym przez strategię obszarem jest digitalizacja zasobów dziedzictwa narodowego oraz zapewnienie właściwego ich przechowywania (Cel II.5. Zwiększenie wykorzystania technologii cyfrowych, Priorytet II.5.3. Zapewnienie odpowiedniej jakości treści i usług cyfrowych; Cel III.2. Zapewnienie dostępu i określonych standardów usług publicznych, Priorytet III.2.1. Podnoszenie jakości i dostępności usług publicznych).

Ponadto wspierany będzie rozwój infrastruktury społecznej - w tym infrastruktury kulturalnej - oraz działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego, co stanowi ważny czynnik rozwoju i podnoszenia atrakcyjności gminy (Cel III.3. Wzmocnienie mechanizmów terytorialnego równoważenia rozwoju oraz integracja przestrzenna dla rozwijania i pełnego wykorzystania potencjałów regionalnych, Priorytet III.3.2. Wzmacnianie ośrodków wojewódzkich).

4.1.7 Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020⁷

Ogólne wytyczne do konstruowania programu wojewódzkiego zawiera przyjęta przez Radę

⁶ Strategia Rozwoju Kraju 2020, dokument przyjęty uchwałą Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r., Warszawa 2012 r.

⁷ *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 –202*, Warszawa 2005.

Ministrów w dniu 21 września 2004 r. *Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013* (w 2005 r. Ministerstwo Kultury przygotowało *Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020*), będąca rządowym dokumentem tworzącym ramy dla nowoczesnego mecenatu państwa w sferze kultury, a przede wszystkim dla nowocześnie pojmowanej polityki kulturalnej państwa, funkcjonującej w warunkach rynkowych, a także dla wspólnoty Polski z Unią Europejską. Strategia została stworzona centralnie dla obszaru całej Polski. Określa spójne działania realizowane

w regionach. Stąd celem strategicznym jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce, a celami cząstkowymi są m.in. zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków, wzrost efektywności zarządzania sferą kultury itd. Jednym z instrumentów za pomocą których realizowane są wspomniane cele *Strategii jest Narodowy Program Kultury Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego na lata 2004-2020*, który za cel strategiczny przyjął intensyfikację i upowszechnianie dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksową poprawę stanu zabytków nieruchomych.

Cele cząstkowe programu to:

- ✓ poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków,
- ✓ kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne,
- ✓ zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- ✓ promocja polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą, w szczególności za pomocą narzędzi społeczeństwa informacyjnego,
- ✓ rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego,
- ✓ tworzenie warunków dla rozwoju i ochrony dziedzictwa kultury ludowej,
- ✓ zabezpieczenie zabytków przed nielegalnym wywozem za granicę.

Cele programu realizowane będą m.in. w ramach następujących priorytetów i działań:

- **Priorytet I: Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe.**
- ✓ Działanie 1.1. Wzmocnienie ośrodków dokumentacji zabytków oraz budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno-finansowych w sferze ochrony zabytków.

W ramach działania zostaną zaproponowane zmiany instytucjonalne, prawne i funkcjonalne w sferze dokumentacji i ochrony zabytków oraz procesu oferowania zabytków na rynku. Rodzi to konieczność przeprowadzenia szerokich konsultacji ze środowiskami konserwatorskimi, właścicielami zabytków, a także z ewentualnymi partnerami Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego wdrażającymi zaproponowany system, a następnie wystąpienie z inicjatywami ustawodawczymi przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

- ✓ Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne.

W ramach działania realizowane będą projekty rewaloryzacji zabytków i ich adaptacji na cele społeczne. Projekty muszą posiadać znaczący wpływ ekonomiczny na rozwój regionalny, w tym szczególnie przyczyniać się do wzrostu dochodów, jak i zwiększać ilość miejsc pracy.

- **Priorytet II: Edukacja i administracja na rzecz dziedzictwa kulturowego.**
- ✓ Działanie 2.1. Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego.

W ramach działania przewiduje się zrealizowanie zadań mających na celu podniesienie wykształcenia kadr zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego, oraz podniesienie zainteresowania społeczeństwa problematyką ochrony zabytków, jak również powołanie zespołu naukowego zajmującego się badaniami naukowymi w sferze wpływu zachowania i rewaloryzacji dziedzictwa kulturowego na rozwój społeczno-ekonomiczny regionów, w tym szczególnie turystyki. Ponadto planuje się promowanie zachowania dziedzictwa kulturowego wsi poprzez aktywizację społeczności wiejskich, a także ochronę i popularyzację kultury ludowej.

- ✓ Działanie 2.2. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wywozem

i przewozem przez granice.

Działanie realizowane będzie poprzez wdrożenie Programu „Absent Patrymonium” -sieci informacji wirtualnej o zabytkach wywożonych i zaginionych. Program wpisuje się w cele i założenia MF EOG Oprócz wytyczonych w NPK „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” priorytetów i założonych działań, zadania wytyczone w dokumencie będą realizowane przez podprogramy m.in. Program „Polskie regiony w europejskiej przestrzeni kulturowej”, Program Operacyjny „Promesa Ministra Kultury”.

4.2. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

4.2.1 Program Opieki nad Zabytkami Województwa Warmińsko - Mazurskiego na lata 2016-2019

Program został przyjęty uchwałą nr XVIII/246/16 Sejmiku Województwa Warmińsko - Mazurskiego z dnia 26 czerwca 2016 r.

Celem programu jest określenie zadań, jakie winny być realizowane w zakresie będącym przedmiotem programu. Zadania te określone są w odniesieniu do całego województwa warmińsko - mazurskiego jako regionu administracyjnego. Nie odnoszą się jedynie do władz województwa, których bezpośredni wpływ na działalność chociażby instytucji sprawujących w równej formie opiekę nad zabytkami jest ograniczony do pewnych wybranych instytucji.

1. Zespolecie i koordynacja form i metod ochrony dziedzictwa kulturowego:
 - a. Warunkiem niezbędnym do realizacji zadań zapisanych w Programie jest zespolecie i koordynacja form i metod ochrony dziedzictwa kulturowego. Można je osiągnąć poprzez:
 - ✓ realizację powszechnych tendencji europejskich i światowych do rozszerzania pola ochrony na całe dziedzictwo kulturowe obejmujące dobra kultury i natury;
 - ✓ włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania województwa;
 - ✓ uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków (w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego) łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej w planach rozwoju województwa;
 - ✓ uwzględnianie - w planach zagospodarowania przestrzennego - ochrony środowiska naturalnego powiązanego przestrzennie z założeniami urbanistycznymi i ruralistycznymi, zespołami architektonicznymi oraz archeologicznym dziedzictwem kulturowym;
 - ✓ wspieranie procesu opracowywania gminnych i powiatowych programów opieki nad zabytkami jako ważnego instrumentu kształtowania lokalnych strategii rozwoju;
 - ✓ wykorzystywanie nowej formy ochrony zabytków, jaką stanowi park kulturowy;
 - ✓ uwzględnianie - w studiach oraz planach zagospodarowania przestrzennego województwa - problematyki form zabudowy tradycyjnej oraz egzekwowanie form regionalnych w nowych budynkach do lokalnych form i materiałów;
 - ✓ wypracowanie programu wspomagania finansowego długofalowych działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków regionu;
 - ✓ dążenie do zwiększenia zaangażowania sektora prywatnego w rewaloryzację obiektów zabytkowych;
 - ✓ wspieranie programów ochrony zabytków uwzględniających finansowanie z funduszy Wspólnoty Europejskiej;
 - ✓ budowa społeczeństwa obywatelskiego poprzez aktywizację i wspieranie działań organizacji pozarządowych w realizacji zadań związanych z ochroną zabytków (konkursy, powierzanie ściśle określonych zadań, wsparcie finansowe dla projektów itp.); wspieranie inicjatyw lokalnych zmierzających do tworzenia niewielkich skansenów lub izb pamięci w zabytkowych obiektach, w poszczególnych miejscowościach na terenie województwa warmińsko -

mazurskiego

- b. Opieka nad zabytkami nieruchomymi ze szczególnym uwzględnieniem obiektów i zespołów charakterystycznych dla województwa warmińsko – mazurskiego:
 - ✓ wspieranie polityki konserwatorskiej dotyczącej m. in.: postępowania zgodnie z obowiązującymi standardami i zasadami konserwatorskimi, wykonywania kompleksowych dokumentacji obiektów zabytkowych poddawanych pracom konserwatorskim bądź rewaloryzacyjnym;
 - ✓ inicjowanie, wspieranie i popularyzacja działań zmierzających do wyszukania nowych właścicieli lub dzierżawców dla obiektów zabytkowych wymagających zagospodarowania;
 - ✓ dofinansowywanie wybranych prac badawczych i dokumentacyjnych związanych z najważniejszymi obiektami zabytkowymi - wprowadzenie systemu wojewódzkich grantów badawczych;
 - ✓ dofinansowywanie prac konserwatorskich przy zabytkach, zgodnie z priorytetami określonymi w Programie;
 - ✓ wdrożenie i realizacja programów opieki nad zabytkami o szczególnym znaczeniu dla tożsamości kulturowej województwa.
 - c. Opieka nad zabytkami ruchomymi.
 - d. Opieka nad zasobami muzeów.
 - e. Program ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego województwa warmińsko-mazurskiego.
 - f. Ochrona dziedzictwa niematerialnego.
 - g. Praktyczne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego – rozwój turystyki, działania edukacyjne, promocyjne itp.

4.2.2 Strategia Rozwoju Województwa Warmińsko - Mazurskiego

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do 2025 r. uchwalona została przez Sejmik Województwa Warmińsko- Mazurskiego z dn.25 czerwca 2013 r. Uchwałą nr XXVIII/553/13. Strategia jest podstawą programową kolejnych regionalnych programów operacyjnych dla Warmii i Mazur.

Warmia i Mazury jest to region o wysokich walorach przyrodniczych opartych na jeziorach i rzekach. Postawą jest ochrona środowiska i promowanie efektywności jej zasobów. Podstawowe problemy omawiane w strategii to gospodarka, otwarte społeczeństwo i nowoczesne sieci. Wszystko to jest osadzone w środowisku przyrodniczym, które determinuje działania ludzkie w tym regionie.

Szczególnym zainteresowaniem turystów cieszą się gminy oferujące możliwości uprawiania turystyki wodnej oraz gminy, na terenie których turystyczny krajobraz tworzą zamki, kościoły i inne obiekty związane z historią regionu. Warmińsko-mazurskie odnotowuje znaczącą dynamikę liczby osób zainteresowanych ofertą muzealną .Gminy tego regionu dysponują licznymi obiektami zabytkowymi.

W analizie SWOT (rozdz.5) mocną stroną są obszary przyrodnicze prawnie chronione oraz zabytki. Również warmińsko- mazurskie, w skali kraju, wyróżnia się znaczącą liczbą obiektów zabytkowych. Strategia w dużym stopniu omawia znaczenie dwóch miast tego regionu a mianowicie Olsztyna i Elbląga, który jest tematem niniejszego opracowania.

4.2.3 Regionalny Program Operacyjny Województwa Warmińsko - Mazurskiego

Uchwała Nr 16/150/15V Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 24 marca 2015 r.

Wśród omawianych osi priorytetowych znajduje się kultura i dziedzictwo regionu. Warmińsko-mazurskie dysponuje dużym zasobem dziedzictwa kulturowego świadczącym o bogatej historii tych ziem. Pod względem liczby obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków region plasuje się na czwartym miejscu w Polsce. Odnotowuje się znaczącą dynamikę liczby osób zainteresowanych ofertą muzealną. Najpoważniejszym wyzwaniem dotyczącym większej części starej

zabudowy, w tym obiektów wpisanych do rejestru, jest porażenie sobie z postępującym procesem dekapitalizacji, spowodowanym wieloletnimi zaniedbaniami w okresie powojennym. Zaniedbania te w wielu przypadkach spowodowały zmiany i nieodwracalne straty.

Obok zasobnego dziedzictwa materialnego region charakteryzuje się różnorodnością folkloru, kultury i tradycji. W programie podkreślono, że czerpanie z tych wartości napotyka na wiele trudności. Spośród nich należy wymienić: zbyt małe wsparcie przeznaczone na kulturę, brak odpowiedniej bazy do organizowania imprez, słaby stan techniczny i funkcjonalny obiektów kultury, brak strojów regionalnych czy instrumentów muzycznych.

4.2.4 Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego

Uchwała Sejmiku Województwa Warmińsko - Mazurskiego Nr VII/164/15 z dnia 27 maja 2015 r.

Program opieki nad zabytkami gminy Morąg zgodny jest z wyznaczonymi w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Warmińsko - Mazurskiego (uchwała nr VII/164/15 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 27 maja 2015 r.) celami polityki przestrzennej, zasadami ich realizacji oraz przyjętymi w planie kierunkami działań polityki przestrzennej w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

W sferze kulturowej obejmującej system ochrony dziedzictwa kulturowego przyjęto zasady kompleksowości działań ochronnych i rewaloryzacyjnych, łączenia ochrony środowiska kulturowego z ochroną środowiska przyrodniczego oraz promowania regionalnych walorów dziedzictwa kulturowego.

Podstawowe cele polityki przestrzennej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego, zapisane w planie zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego dotyczą:

a) Ochronę różnorodności i odrębności kulturowej poszczególnych obszarów województwa, między innymi poprzez odpowiednie zapisy w dokumentach planistycznych i strategiczno-programowych różnej rangi,

b) Efektywne i racjonalne zagospodarowanie obiektów zabytkowych, dopuszczenie nowych funkcji do obiektów zabytkowych, pod warunkiem wykluczenia rozwiązań dysharmonijnych,

c) Promowanie i wspieranie, także materialne, zagospodarowania obiektów zabytkowych na różne cele publiczne, z wykorzystaniem dostępnych źródeł finansowania. Wypracowanie rozwiązań systemowych w tym zakresie, z udziałem wszystkich kompetentnych podmiotów,

d) Podtrzymywanie tradycji miejsca, kontynuację rozwiązań historycznych bądź nawiązanie do nich,

e) Ochronę ekspozycji zabytkowych panoram i sylwet miast oraz zespołów zabytkowych, zachowanie historycznych dominant krajobrazowych,

f) Ochronę obszarową miejsc o wysokich walorach krajobrazu kulturowego i przeciwdziałanie procesom jego degradacji. Szczególne znaczenie ze względu na swą unikatowość mają obszary: Żuławy, strefa Kanału Elbląskiego, wybrzeże Zalewu Wiślanego z krawędzią Wysoczyzny Elbląskiej, Północna Warmia oraz obszar Wielkich Jezior Mazurskich, a także Krajobraz Oberlandzki, Ziemia Lubawska i Poborze,

g) Ochronę i zachowanie dóbr kultury współczesnej, podkreślających specyficzne, współczesne – cechy krajobrazu kulturowego regionu. Szczególne znaczenie mają tu obiekty i zespoły architektoniczne w Olsztynie (planetarium, BWA, hala Urania) oraz w Elblągu (zespół zabudowy starego miasta - retrowersja oraz centrum kultury Światowid).

Rozwiązanie problemów w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego na obszarze województwa warmińsko-mazurskiego będzie obejmowało przede wszystkim:

a) Ochronę i utrzymanie: zamków i warowni średniowiecznych, zespołów zabytkowych, miast historycznych i układów urbanistycznych, zabytków techniki, założeń pałacowo-parkowych, fortyfikacji nowożytnych, historycznych zespołów pielgrzymkowych, miejsc wydarzeń historycznych, wsi historycznych, zabytków archeologicznych,

b) Pełną realizację programów opieki nad zabytkami, w tym „Programu opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2012-2015”,

c) Utworzenie parków kulturowych, obejmujących szczególnie cenne elementy dziedzictwa kulturowego regionu – założenia pałacowo-parkowe, wsie historyczne, fortyfikacje nowożytne, budowle inżynierskie i zabytki archeologiczne,

d) Podwyższenie rangi ochrony prawnej innych obiektów i zespołów zabytkowych

o wyjątkowych i unikatowych walorach,

e) Rewitalizację zabytkowych zespołów urbanistycznych, ruralistycznych, przemysłowych i powojaskowych,

f) Zachowanie, utrzymywanie i uporządkowanie zabytkowych cmentarzy wraz z zachowanymi zespołami zieleni komponowanej i elementami sztuki sepulkralnej. Obiekty te stanowią ważny element dziedzictwa regionu, świadczący o jego wielokulturowości, i który jest przedmiotem zainteresowania turystów krajowych i zagranicznych,

g) Zarządzanie zasobem zabytków archeologicznych w celu zapewnienia im przetrwania, udostępnienie obiektów archeologicznych o walorach krajoobrazowych i ekspozycyjnych, jak np.: Pola Grunwaldzkie, wybrane grodziska (np.: Gardyny, Hawa Wielka Żuława, Święty Gaj, Pasym, Janiki Wielkie, Skomack Wielki) i osady (np. osada Truso w Janowie), kurhany i cmentarzyska kurhanowe (np.: Piórkowo, Weklice, Wieprz, Gródki, Nowa Wieś Wielka i inne) przez opracowanie planów ochrony i udostępnienia poszczególnych obiektów, utworzenie szlaków dziedzictwa archeologicznego oraz parków kulturowych, z zachowaniem zasad harmonijnego wkomponowania i wyeksponowania obiektów w krajobrazie danego obszaru,

h) Podjęcie działań w celu rozpoczęcia procedury zakwalifikowania Kanału Elbląskiego wraz z otaczającym go krajobrazem na listę światowego dziedzictwa UNESCO, i) Podjęcie działań w celu uznania za pomniki historii sanktuariów pielgrzymkowych w Świętej– Lipce i Stoczku Klasztornym, oraz określenie możliwości wprowadzenia na tę listę: miasta Reszel, zamków w Olsztynie i Lidzbarku Warmińskim oraz Twierdzy Boyen w Giżycku.

4.2.5 Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do 2025 roku

Założenia programu opieki nad zabytkami gminy Dywity odwołują się do ogólnych treści przyjętych w strategii rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do 2025 roku (uchwalonej przez Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego uchwałą nr XXXVIII/553/13 z dnia 25 czerwca 2013 r.). W/w dokument nie zajmuje się w stopniu szczegółowym zagadnieniami związanymi z ochroną i opieką nad zabytkami. Zakłada jednak rozwój, konserwację, rewaloryzację i zagospodarowanie dóbr kultury jako czynnik powiązany z rozwojem produktów turystycznych, zwłaszcza urozmaiceniem oferty w zakresie turystyki kulturowej. Wskazuje także na potrzebę włączenia obiektów zabytkowych do procesu integracji województwa i budowania tożsamości regionalnej poprzez rozszerzenie w programach nauczania historii regionu zagadnień

z zakresu dziedzictwa kulturowego.

4.2.6 Strategia zrównoważonego powiatu Ostródzkiego na lata 2008-2020

Strategia Zrównoważonego Rozwoju Powiatu Ostródzkiego na lata 2008 - 2020 przyjęta została Uchwałą Nr XXVII/120/2008 Rady Powiatu w Ostródzie z dnia 9 grudnia 2008 r.

Dokument ten wskazuje na obiekty zabytkowe jako mocną stronę powiatu ostródzkiego, w tym Gminy Morąg, zwłaszcza zaś możliwość wykorzystania faktu położenia na terenie powiatu unikatowego w skali światowej zabytku jakim jest Kanał Ostródzko - Elbląski dla rozwoju turystyki. Jednocześnie podkreśla zły stan techniczny wielu obiektów zabytkowych znajdujących się w rękach prywatnych oraz brak ich ewentualnego, alternatywnego wykorzystania.

W ramach celów strategicznych, operacyjnych, w tym zadań planowanych do realizacji przez powiat ostródzki, w/w dokument wymienia m.in.:

- ✓ promocję walorów kulturowych powiatu ostródzkiego w kraju i za granicą, w tym produktu lokalnego, regionalnego, markowego;
- ✓ współpracę z organizacjami pozarządowymi działającymi w obszarze kultury

- i dziedzictwa narodowego oraz na rzecz kultury i pielęgnowania tradycji mniejszości narodowych, w tym zlecenie zadań ustawowych;
- ✓ renowację obiektów zabytkowych.

3. 5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

5.1.1 Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Gminy Morąg

Strategia Rozwoju Społeczno - Gospodarczego Gminy Morąg przyjęta uchwałą Rady Miejskiej nr XXIII/299/04 z dnia 26.05.2004 r.

Strategia rozwoju, której horyzont czasowy sięga roku 2020 wymienia rozwój infrastruktury społecznej i technicznej jako Cel 2: Podniesienie jakości infrastruktury technicznej i społecznej do poziomu stwarzającego warunki dla zrównoważonego rozwoju gminy oraz zapewniającego podniesienie standardu usług dla mieszkańców i turystów.

Niniejszy cel strategiczny obejmuje następujące programy operacyjne:

- Pomoc w znalezieniu nowych pomieszczeń na potrzeby działalności warsztatów dla osób niepełnosprawnych,
- Utworzenie Domu Dziennego Pobytu dla osób starszych i niepełnosprawnych,
- Program oczyszczania i utylizacji odpadów,
- Racjonalizacja systemu szkolnictwa podstawowego,
- Wydłużenie oraz modernizacja sieci wodociągowej i kanalizacyjnej,
- Podniesienie poziomu bezpieczeństwa na terenie Gminy Morąg,
- Budowa obwodnicy eliminującej ruch tranzytowy z centrum miasta.

5.1.2 Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Morąg do roku 2023

Lokalny program Rewitalizacji Miasta Morąga został przyjęty Uchwałą Nr XXVIII/411/17 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 19 stycznia 2017 r.

Głównym celem rewitalizacji Morąga jest wyprowadzenie zdegradowanych obszarów ze stanu kryzysowego. Obszarami tymi są:

- Strefa Śródmiejska, czyli Stary Rynek oraz obszary znajdujące się w jego najbliższym sąsiedztwie.

Wyznaczony obszar obejmuje swym zasięgiem ważne w aspekcie życia społecznego i kulturalnego mieszkańców tereny. Zlokalizowane są tutaj ważne obiekty infrastruktury społecznej. Na terenie obszaru występuje kilka stref ochrony konserwatorskiej:

- ✓ Strefa „A” ochrony konserwatorskiej obejmująca szczególnie wartościowy obszar o zachowanej strukturze przestrzennej do bezwzględnego zachowania. Obowiązuje ochrona historycznej struktury przestrzennej i substancji architektonicznej, która stanowi bezwzględny priorytet dla wymagań konserwatorskich,
- ✓ Strefa "B" obejmująca obszar podlegający rygorom w zakresie utrzymania zasadniczych elementów rozplanowania istniejącej substancji o wartościach kulturowych oraz charakteru i skali nowej zabudowy,
- ✓ Strefa „E” ochrony ekspozycji obejmująca obszar stanowiący zabezpieczenie właściwego eksponowania zespołów lub obiektów zabytkowych. Każde wskazanie lokalizacyjne w tej strefie wymaga przeprowadzenia studiów krajobrazowych.
- Fragment Osiedla Zatorze wzdłuż ulicy Żeromskiego:
W skład obszaru rewitalizowanego Zatorze wchodzi Strefa „B” ochrony konserwatorskiej

obejmująca obszar podlegający rygorom w zakresie utrzymania zasadniczych elementów rozplanowania istniejącej substancji o wartościach kulturowych oraz charakteru i skali nowej zabudowy. Na obszarze rewitalizowanym Zatorze znajduje się jeden obiekt wpisany do rejestru zabytków: rogatka miejska, zlokalizowana przy ul. Żeromskiego 18.

- Teren po byłych ogródkach działkowych w rejonie ul. Sienkiewicza. Na terenie obszaru nie występują strefy ochrony konserwatorskiej.

W *Lokalnym Programie Rewitalizacji Miasta Morąg* zaproponowano Cele oraz Kierunki Działań w ramach procesu rewitalizacji. Odnośnie dziedzictwa kulturowego są to:

Obsza Zatorze:

Moduł I: Adaptacja wieży ciśnień na potrzeby społeczne (wsparcie i samopomoc). Inwestycja polega na zaadaptowaniu obiektu wieży ciśnień do pełnienia nowych funkcji. Obecnie nieużytkowana zabytkowa wieża ciśnień wyróżnia się z otoczenia z uwagi na swoją konstrukcję. Jako obiekt dziedzictwa kulturowego może stać się wizytówką miasta, wpływającą pozytywnie na atrakcyjność turystyczną obszaru. Potencjał tkwiący w przedmiotowym obiekcie planuje się wykorzystać w taki sposób, by w efekcie otrzymać funkcjonalny obiekt integrujący lokalną społeczność, w tym również organizacje pozarządowe. Nadrzędnym elementem przedsięwzięcia jest utworzenie Centrum Integracji Społecznej.

Moduł III: Rewaloryzacja parku (rekreacja i integracja społeczna). Celem projektu jest podniesienie jakości życia mieszkańców w szczególności obszaru zdegradowanego oraz całego miasta, poprzez odpowiednie zagospodarowanie zabytkowego parku miejskiego (założonego w 1878 r.), jednocześnie zapewniając mieszkańcom, a zwłaszcza dzieciom, odpowiednie formy spędzania wolnego czasu, integrację oraz przeciwdziałanie społecznemu wykluczeniu. W tym celu planuje się przywrócić dawnej świetności zabytkowego parku miejskiego poprzez efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i dziedzictwa przeszłości jako czynnika rozszerzenia oferty turystycznej oraz kulturowej Gminy Morąg.

Teren realizacji projektu widnieje w rejestrze zabytków Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Fakt ten umożliwi wprowadzenie funkcji dydaktycznej na terenie parku poprzez lokalizację tablic świadczących o jego wyjątkowości, przybliżających zarówno historię okolicy, jak i rodzaje roślinności, jakie można tu napotkać. Realizacja projektu w znacznej mierze przyczyni się do stworzenia atrakcyjnej przestrzeni publicznej na obszarze rewitalizowanym.

Najważniejszymi korzyściami dla społeczności lokalnej płynącymi z realizacji projektu są:

- ✓ utworzenie miejsc pracy przy porządkowaniu roślinności oraz umożliwienie nabycia doświadczenia i umiejętności przy pracach;
- ✓ utworzenie miejsc pracy podczas prowadzenia ogólnych prac porządkowych;
- ✓ utworzenie sezonowych miejsc pracy w parku linowym,
- ✓ utworzenie miejsca terapeutycznego na świeżym powietrzu dla seniorów, w szczególności podopiecznych utworzonego Domu Dziennego Pobytu,
- ✓ poprawa dostępności mieszkańców obszaru zdegradowanego do wysokiej jakości miejsc rekreacji i wypoczynku,
- ✓ pozytywny psychologiczny wpływ na mieszkańców zdegradowanego obszaru, w szczególności wykluczonych, którzy odczuwają pozytywne zmiany w ich środowisku,
- ✓ rozwój turystyki biegowej,
- ✓ poprawa stanu parku jako obiektu zabytkowego, przywrócenie terenom zieleni utraconych walorów krajobrazowych, pielęgnacja i odnowa ubytków cennego pod względem przyrodniczym parkowego drzewostanu.

Obszar Śródmieście:

Ze względu na brak naturalnej przestrzeni miejskiej do realizacji dla tego typu działań na obszarze planuje się organizację wydarzeń kulturalnych integrujących mieszkańców obszaru na terenie znajdującego się w bezpośrednim sąsiedztwie Parku Miejskiego.

Projekty komplementarne ujęte w *Programie Lokalnym Programie Rewitalizacji Miasta Morąg* dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego:

Projekt I: Rewaloryzacja kwartału ulic starego miasta w Morągu – rewaloryzacja budynków zabytkowych oraz przestrzeni miejskiej. Projekt przewiduje przede wszystkim zagospodarowanie przestrzeni wokół zabudowy fragmentu starego miasta, znajdującego się na obszarze ścisłej ochrony konserwatorskiej. Planowane do realizacji działania dotyczą obszaru okalającego obiekty dziedzictwa kulturowego, tj.: gotyckiego ratusza, gotyckiego kościoła, zamku krzyżackiego oraz Pałacu Dohnów. Otoczenie przedmiotowych obiektów wymaga podjęcia szeregu działań wpływających zarówno na funkcjonalność przestrzeni publicznej, jak i jej jakość. Zakres projektu obejmuje m.in.: rewaloryzację budynków zabytkowych, utworzenie trawników, ustawienie ławek i pojemników na śmieci, a także modernizację nawierzchni dróg i chodników. W wyniku realizacji projektu usprawniona zostanie komunikacja piesza i kołowa na terenach wokół starego miasta, ponadto poprawie ulegnie jakość środowiska miejskiego, a jeden z najbardziej reprezentatywnych fragmentów Morąga stanie się jego wizytówką.

Projekt III: Zagospodarowanie targowiska miejskiego. Targowisko miejskie w Morągu położone jest w centrum miasta, w obrębie strefy ochrony konserwatorskiej. Z uwagi na fakt, iż nie spełnia ono wymaganych standardów dla tego typu obiektów, niezbędna jest jego modernizacja. Zakres przedsięwzięcia obejmować będzie: zwiększenie liczby miejsc parkingowych, usprawnienie komunikacji wewnętrznej targowiska od strony ulicy Młyńskiej, przebudowę stoisk handlowych w celu wkomponowania ich w przestrzeń staromiejską, utwardzenie nawierzchni terenu targowiska i ciągów pieszo-jezdnych, przyłączenie niezbędnych mediów, oświetlenie obszaru targowiska, wymiana ogrodzenia, wyznaczenie specjalnego miejsca do promocji lokalnych produktów oraz niewielkiej przestrzeni parkowej. W ramach podejmowanych działań uwzględnione zostaną ponadto potrzeby osób niepełnosprawnych. Realizacja przedsięwzięcia przyczyni się do kształtowania ładu przestrzennego oraz zwiększenia poziomu bezpieczeństwa publicznego, a także promocji lokalnych produktów.

5.1.3 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Morąg - obszar miasta i gminy

Obecnie obowiązujące *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Morąg* zostało przyjęte uchwałą nr XL/618/2018 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 29.03.2018 r. w sprawie: uchwalenia zmiany studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Morąg Obszar Miasta i Tereny Wiejskie, w zakresie obszarów wiejskich gminy.

Lp.	Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego
1.	Uchwała Nr XXI/193/2000 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 14 czerwca 2000r. w sprawie uchwalenia SUiKZP miasta i gminy Morąg
2.	Uchwała Nr L/680/06 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 26 lipca 2006 r. w sprawie zmiany SUiKZP miasta i gminy Morąg w zakresie systemu komunikacji w mieście oraz wprowadzenia terenów zamkniętych ich strefy ochronnej na terenie miasta i gminy
3.	Uchwała Nr XV/227/07 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 27.12.2007r. w sprawie uchwalenia zmiany SUiKZP gminy Morąg, obszary wiejskie w obrębach geodezyjnych: Niebrzydowo Wielkie, Gulbity, Bogaczewo, Żabi Róg , Wilnowo, Tątlawki.
4.	Uchwała Nr XXI/354/08 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 26.06.2008r. w sprawie uchwalenia zmiany SUiKZP gminy Morąg obszar miasta i obszary wiejskie.
5.	Uchwała Nr L/797/14 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 7.11.2014 . w sprawie uchwalenia zmiany SUiKZP Gminy Morąg obszar miasta
6.	Uchwała Nr XL/618/18 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 29.03.2018 r. w sprawie uchwalenia zmiany SUiKZP Gminy Morąg Obszar Miasta i Tereny Wiejskie, w zakresie obszarów wiejskich gminy.

W zakresie zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego miasta i gminy w *Studium* określono obszary i zasady jego ochrony.

Kierunkiem działań w zakresie obiektów zabytkowych na terenie gminy Morąg powinna być ich ochrona i zabezpieczenie dla przyszłych pokoleń. Działania realizujące ochronę to:

- ✓ ustalania w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz decyzjach

- o warunkach zabudowy odpowiednich zaleceń dotyczących zasad ochrony zabytków,
- ✓ niezbędna, ścisła współpraca władz, właścicieli oraz użytkowników obiektów zabytkowych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- ✓ przebudowa obiektów dysharmonijnych zgodnie z wytycznymi konserwatorskimi,
- ✓ popularyzacja rodzinnych tradycji, zabytków i kultury,
- ✓ adaptacja obiektów zabytkowych z zachowaniem walorów i wartości historycznych z równoczesnym realizowaniem celów edukacyjnych, poznawczych, turystycznych i naukowych,
- ✓ korzystanie z funduszy i programów unijnych.

W procesie kreowania nowych wartości kulturowych, koniecznym działaniem jest stworzenie obrazu współczesnej wsi regionu. Postuluje się nawiązywanie do tradycji w nowej architekturze budynków, to jest:

- ✓ wysokość budynków mieszkalnych na wsi do 2 kondygnacji, w tym poddasze użytkowe,
- ✓ dachy dwuspadowe, o nachyleniu połaci od 35 do 45 stopni, pokrycie dachówką lub materiałem dachówko podobnym w odcieniu czerwieni lub cegląstym. Dopuszcza się stosowanie innych materiałów tradycyjnych właściwych dla regionu,
- ✓ tradycyjne ozdoby budynków,
- ✓ kalenice budynków mieszkalnych równoległe lub prostopadłe do ulic,
- ✓ tradycyjne ozdoby okien, drzwi i szczytów, podcienia, ganki,
- ✓ nowa zabudowa powinna nawiązywać do historycznych układów nie niszcząc zabytkowych założeń wiejskich.

Zasady zagospodarowania, dla których priorytetem powinna być:

- ✓ ochrona zabytkowej struktury architektoniczno-przestrzennej,
- ✓ ochrona historycznego układu ulic i placów, sposobu zabudowy wsi i zależności przestrzennych występujących pomiędzy poszczególnymi częściami składowymi wsi
- ✓ zachowanie osi kompozycyjnych i powiązań widokowych,
- ✓ ochrona zabytkowych cmentarzy, parków, zabytkowej zieleni zorganizowanej, np. aleje przydrożne,
- ✓ ochrona historycznej skali zabudowy,
- ✓ ochrona obiektów historycznych,
- ✓ dostosowanie współczesnych funkcji do wartości zabytkowych zespołów i obiektów oraz eliminacji funkcji uciążliwych.

Wytyczne konserwatorskie dla indywidualnych budynków objętych ochroną konserwatorską: Obowiązuje ochrona obiektów historycznych uwzględniająca:

- ✓ zachowanie istniejącego detalu architektonicznego,
- ✓ utrzymanie kolorystyki elewacji charakterystycznej dla regionu,
- ✓ zachowanie formy, kształtu, kąta nachylenia oraz pokrycia połaci dachów,
- ✓ zachowanie pierwotnej artykulacji i sposobu opracowania elewacji tj. ilości i kształtu ościeży otworów drzwiowych zewnętrznych i otworów okiennych,
- ✓ zachowanie pierwotnej stolarki okiennej i drzwiowej lub jej odtworzenie,
- ✓ zakaz dokonywania zmian w budynkach historycznych, mogących doprowadzić do utraty wartości zabytkowej (wyburzenia, nadbudowy, zmian kształtu dachów, zmian rodzaju pokrycia dachowego, zmian w obrębie elewacji z wyłączeniem prac adaptacyjnych uwzględniających walory zabytkowe obiektów, dokonywanych na podstawie wytycznych konserwatorskich). Remonty budynków historycznych należy na zasadach pozwalających zachować jako eksponowane walory zabytkowe elewacji tj. kompozycja, detal architektoniczny, rodzaj wykończenia, historyczny rodzaj materiałów budowlanych.

Wytyczne konserwatorskie dla historycznych parków i cmentarzy:

- ✓ na terenie historycznych parków obowiązuje ochrona układu przestrzennego i historycznego sposobu zagospodarowania, ochrona zabytkowego drzewostanu, ochrona historycznych

- ✓ elementów małej architektury tj. ogrodzenia i inne,
- ✓ na terenie historycznych cmentarzy obowiązuje ochrona układu przestrzennego (alei, układu kwater), ochrona zabytkowego drzewostanu, ochrona historycznych nagrobków i innych elementów małej architektury tj. ogrodzenia, kaplice,
- ✓ wszelkie prace inwestycyjne dotyczące zabytkowych parków i cmentarzy należy poprzedzić właściwą dokumentacją konserwatorską, prowadzącą do określenia uwarunkowań historycznych i możliwości dalszego użytkowania.

Wytyczne konserwatorskie ochrony konserwatorskiej:

- ✓ strefa bezwzględnej ochrony relikwów archeologicznych obejmuje obszary, na których występują stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. Obowiązuje tu zakaz jakiegokolwiek ingerencji w strukturę ich nawarstwień zaś opieka powinna sprowadzać się do prac pielęgnacyjnych po uzyskaniu pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- ✓ w przypadku realizowania inwestycji na obszarze stanowiska archeologicznego, znajdującego się w ewidencji zabytków AZP, prace ziemne należy poprzedzić weryfikacyjnymi sondażowymi badaniami archeologicznymi. Ich wyniki pozwolą na zajęcie stanowiska konserwatorskiego odnośnie zagospodarowania terenu,
- ✓ stanowiska o własnej formie krajobrazowej (np. grodziska) widoczne w terenie wymagają bezwzględnego zachowania,
- ✓ w bezpośrednim sąsiedztwie stanowisk archeologicznych w przypadku inwestowania należy prowadzić obserwację archeologiczną,
- ✓ na wszelkiego rodzaju badania archeologiczne należy uzyskać pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Wyodrębniono kilka obszarów krajobrazu kulturowego miasta. Na ich podstawie ustalone zostały strefy ochrony konserwatorskiej:

Strefa „A” ochrony konserwatorskiej. Obowiązuje ochrona historycznej struktury przestrzennej i substancji architektonicznej, która stanowi bezwzględny priorytet dla wymagań konserwatorskich.

W strefie tej obowiązuje m.in.:

- ✓ zachowanie i utrwalenia historycznej siatki ulic w układzie szachownicowym z koniecznością uporządkowania ich, w szczególności w części północnej starego miasta,
- ✓ wydzielenie bloku zabudowy dla wschodniej pierzei rynku i ukształtowanie zabudowy przyrynkowej na zasadzie pierzei z kształtowaniem elewacji kamienic w układzie szczytowym osi elewacji nowej zabudowy działek,
- ✓ zachowanie zarysu średniowiecznych bloków zabudowy – podział zabytkowego zespołu kompozycyjnie na bloki urbanistyczne, z koniecznością uporządkowania zabudowy wewnątrz-blokowej i domknięcia poszczególnych bloków,
- ✓ obrzeżny – pierzejowy układ zabudowy bloków urbanistycznych,
- ✓ zakaz nadbudowy obiektów zabytkowych, zarówno wpisanych do rejestru zabytków jak i posiadających wysokie wartości kulturowe,
- ✓ zakaz nadbudowy budynków znajdujących się w pierzejach przyrynkowych,
- ✓ wydobycie w elewacjach pierzejowych podziałów odpowiadających cechom historycznych podziałów na posesje,
- ✓ wejścia do wnętrza blokowych przez przejścia bramowe,
- ✓ tworzenie we wnętrzach blokowych pasaży i dziedzińców lub miejsc zagospodarowanych zielenią
- ✓ dostępności wewnętrznych dziedzińców i zielonych wnętrz blokowych przejściami lub przejazdami bramowymi,
- ✓ jednoczesnej modernizacji ulic i placów wraz z oświetleniem i przebudową bądź modernizacją oraz realizacją sieci uzbrojenia podziemnego, wraz z uporządkowaniem nawierzchni ciągów jezdnych i pieszych przy zastosowaniu materiałów właściwych dla terenu starego miasta,
- ✓ wbudowania wszelkich kubaturowych urządzeń infrastruktury technicznej w budynki, względnie stosowania modułów podziemnych,

- ✓ wprowadzania wewnątrz starego miasta w rejonie murów obronnych w części zachodniej i północnej zabudowy niskiej opartej jedną ścianą na murach,
- ✓ poprzedzania wszelkich prac związanych z robotami ziemnymi, ratowniczymi, badaniami archeologicznymi o charakterze wykopaliskowym,
- ✓ przy remontach i modernizacjach istniejących obiektów oraz zabudowie uzupełniającej dopuszcza się jedynie materiały tradycyjne, uzasadnione historycznie.

Strefa „B” ochrony konserwatorskiej. Obejmuje obszar podlegający rygorom w zakresie utrzymania zasadniczych elementów rozplanowania istniejącej substancji o wartościach kulturowych oraz charakteru i skali nowej zabudowy. W strefie „B” obowiązują:

- ✓ ochrona historycznego układu ulic i placów,
- ✓ ochrona historycznych podziałów parcelacyjnych bloków,
- ✓ ochrona historycznej skali zabudowy.

W skład strefy „B” wchodzi podstrefa „B1”. W podstrefie „B1” obowiązują:

- ✓ ochrona historycznego układu ulic i placów,
- ✓ ochrona historycznej skali zabudowy.

W strefie tej obowiązują następujące zasady zagospodarowania:

- ✓ nowa zabudowa realizowana w obrębie strefy nie może przekraczać wysokości kalenic obiektów historycznych,
- ✓ ewentualne rozbudowy obiektów historycznych nie mogą powodować podwyższenia kalenicy dachu;
- ✓ zmiany kierunku kalenicy dachu;
- ✓ powstania asymetrii połączeń dachowych;
- ✓ zmiany profilu szczytu budynku;
- ✓ zmiany wielkości otworów okiennych.

Strefa „E” ochrony ekspozycji. Obejmuje obszar stanowiący zabezpieczenie właściwego eksponowania zespołów lub obiektów zabytkowych. Każde wskazanie lokalizacyjne w tej strefie wymaga przeprowadzenia studiów krajobrazowych. Na terenie położonym w obrębie strefy „E” ochrony ekspozycji obowiązują następujące zasady zagospodarowania:

- ✓ zakaz realizacji wolnostojących sztyldów i tablic reklamowych oraz likwidacja istniejących,
- ✓ rewaloryzacja i pielęgnacja zespołu zieleni parkowej,
- ✓ wszelkie zmiany zabudowy i zagospodarowania terenów na obszarze strefy wymagają uzgodnień ze Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz z Wojewódzkim Konserwatorem Przyrody.

5.1.3 Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Morąg

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego stanowią akty prawa miejscowego przyjmowane w formie uchwał przez Radę Miejską/Gminy, określające przeznaczenie oraz warunki zagospodarowania i zabudowy terenów. MPZP uwzględniają również ochronę dziedzictwa kulturowego i zabytków poprzez określenie obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską.

Obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego z terenu gminy Morąg przedstawiono w poniższej tabeli.

Lp.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (Uchwała)	Dziennik Urzędowy
1.	Zmiana mpzp gm. Morąg w obrębie Słonecznik, w pobliżu wsi Bartężek Uchwała Nr XXIII/160/96 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 27.03.1996r. - 39 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Olsztyńskiego Nr 14, poz. 141, z dnia 26.04.1996 r.
2.	Zmiana mpzp gm. Morąg w obrębie Gulbity Uchwała Nr XXIII/159/96 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 27.03.1996 r. - 7 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Olsztyńskiego Nr 14 poz. 140 z dnia 26.04.1996 r.
3.	Zmiana mpzp gm. Morąg w zakresie budownictwa letniskowego w rejonie wsi Ruś Uchwała Nr XXIII/161/96	Dziennik Urzędowy Województwa Olsztyńskiego Nr 14 poz. 142 z dnia

	Rady Miejskiej w Morągu z dnia 27.03.1996 r. - 13,7 ha	26.04.1996 r.
4.	Zmiana mpzp gm. Morąg w obrębie geodezyjnym Bogaczewo Uchwała Nr XXIII/158/96 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 27.03.1996 r. - 9 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Olsztyńskiego Nr 14 poz. 139 z dnia 26.04.1996 r.
5.	Zmiana mpzp gm. Morąg w obrębie Kretowiny Uchwała Nr XXXVI/219/97 Rady Miasta w Morągu z dnia 26.03.1997 r.- 20 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Olsztyńskiego Nr 13 poz. 155 z dnia 25.04.1997
6.	Zmiana mpzp gm. Morąg w obrębie geodezyjnym Bogaczewo Uchwała Nr LV/317/98 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 17 czerwca 1998 r.- 15 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Olsztyńskiego Nr 16, poz. 2008 z dnia 17.06.1998 r.
7.	Zmiana mpzp gm. Morąg w obrębie geodezyjnym Kretowiny Uchwała Nr X/121/03 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 21 maja 2003 r. – 0,5 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko-Mazurskiego Nr 83, poz. 1216 z dnia 13.06.2003 r.
8.	Mpzp centrum usługowego na Półwyspie Kretowiny gm. Morąg Uchwała Nr XLII/576/05 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 28.12.2005 r.- 8,084 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko-Mazurskiego Nr 24, poz. 542 z dnia 08.02.2006r.
9.	Mpzp gm. Morąg w obrębach geodezyjnych Bramka i Żabi Róg Uchwała Nr XXXIII/459/05 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 27.04.2005r.- 179 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko-Mazurskiego Nr 67, poz. 938 z dnia 07.06.2005 r.
10.	Mpzp miejscowości Ruś, gm. Morąg Uchwała Nr XLV/613/06 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 29.03.2006r.- 253 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko-Mazurskiego Nr 62, poz. 1148 z dnia 12.05.2006 r.
11.	Mpzp w miejscowości Kretowiny, gm. Morąg Uchwała Nr XLV/641/06 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 26.04.2006 r.- 239 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko-Mazurskiego Nr 81, poz. 1422 z dnia 22 czerwca 2006r.
12.	Zmiana mpzp gm. Morąg w obrębach geodezyjnych Bramka i Żabi Róg Uchwała Nr XIII/179/07 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 25.10.2007r.- 2 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko-Mazurskiego Nr 196, poz. 2511 z 2007 r.
13.	Mpzp w miejscowości Niebrzydowo Wielkie i Gulbity w gm. Morąg Uchwała Nr XX/342/08 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 29.05.2008r.- 526 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 23 lipca 2008 r., Nr 113, poz. 188
14.	Mpzp gm. Morąg w obrębie geodezyjnym Wilnowo uchwała Nr XXVII/443/08 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 29.12.2008 r.- 430 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 25.02.2009 r., Nr 28, poz. 505
15.	Zmiana mpzp w obrębie Bogaczewo uchwała Nr XXX/490/09 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 26.03.2009 r.- 334 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 25.05.2009 r., Nr 69, poz. 1118
16.	Mpzp gm. Morąg w obrębie geodezyjnym Gubity Nr XLVI/766/10 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 26.08.2010 r.- 96 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 07.10.2010 r., Nr 158, poz. 2023
17.	Mpzp gm. Morąg w obrębie Żabi Róg Nr VI/44/11 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 24.02.2011 r.-397 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 22.04.2011 r. Nr 51, poz. 826
18.	Mpzp gm. Morąg w obrębie Bogaczewo Nr VI/45/11 Rady Miejskie w Morągu z dnia 24.02.2011 r. -64,69 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 22.04.2011 r. Nr 51, poz.827
19.	Zmiana mpzp gm. Morąg w obrębie Ruś Nr XXI/307/12 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 28.06.2012 r.-około 23 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 19.09.2012 r. poz. 2516
20.	Mpzp gm. Morąg w obrębie geodezyjnym Tątlawki Nr XXX/444/13 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 28.02.2013 r.- 34,46 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko- Mazurskiego z dnia 28.01.2014 r. poz. 323
21.	Zmiana mpzp w obrębie geodezyjnym Kretowiny Nr XXXV/522/13 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 29.08.2013 r.- 200 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko- Mazurskiego z dnia 26.02.2014 r. poz. 997
22.	Zmiana mpzp w obrębie geodezyjnym obszaru miasta Morąg Nr III/20/14 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 30.12.2014 r.- 986 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko- Mazurskiego z dnia 18.02.2015 r. poz.701

23.	Mpzp gm. Morąg w obrębie Kruszewnia Nr XXI/300/16 Rady Miejskiej w Morągu z dnia 30.06.2016 r.- 16,5 ha	Dziennik Urzędowy Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 09.08.2016 r. poz. 3298
-----	---	--

4. 6. ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY

6.1 Charakterystyka gminy

Gmina miejsko-wiejska Morąg położona jest w zachodniej części województwa warmińsko – mazurskiego, w powiecie ostródzkim, na Pojezierzu Iławskim. Morąg zlokalizowany jest pomiędzy jeziorem Skiertąg od północnego wschodu a „Rozlewiskiem Morąskim” od południowego zachodu.

Gmina obejmuje powierzchnię 311,25 km², z czego 6,11 km² stanowi obszar miasta Morąga. Wg stanu na dzień 31.12.2014 r. gminę zamieszkiwało 24 656 osób. Ponad połowa populacji gminy – 13 870 osób zamieszkiwała miasto.

W skład obszaru wiejskiego gminy wchodzi 60 miejscowości, które tworzą 29 sołectw. W mieście Morągu w przeszłości znajdowała się siedziba powiatu morąskiego, a w latach 1975 - 1998 należał on do województwa olsztyńskiego. Obecnie miasto jako centrum administracji, kultury, handlu, i obsługi regionalnej stanowi siedzibę gminy miejsko – wiejskiej Morąg. Jest ono położone między 53° 54'58,57"N szerokości geograficznej północnej a 19° 55'40,25"E długości geograficznej wschodniej.

Miasto jest zlokalizowane:

- ✓ ok. 10 km od drogi szybkiego ruchu E7 (Gdańsk – Warszawa – Chyżne),
- ✓ ok. 26 km od Ostródy,
- ✓ ok. 46 km od Olsztyna,
- ✓ ok. 275 km od Warszawy,
- ✓ 100 km od przejścia granicznego w Bezledach,
- ✓ 81 km od przejścia granicznego w Braniewie,

Morąg posiada dogodne połączenia komunikacyjne, gdyż krzyżują się tutaj ważne szlaki komunikacyjne:

- ✓ droga wojewódzka nr 519 (Stary Dzierzgoń – Małdyty - Morąg),
- ✓ droga wojewódzka nr 527 (Dzierzgoń - Rychliki - Pasłek – Morąg - Łukta - Olsztyn),
- ✓ droga wojewódzka nr 528 (Orneta – Miłakowo - Morąg),
- ✓ sieć dróg powiatowych.

W Morągu funkcjonują także wygodne połączenia kolejowe PKP, autobusowe PKS, a także przewoźników prywatnych.

6.2 Zarys historii obszaru gminy

Morąg (zwany dawniej: Morung, Moring, Mohrungen) to miasto należące do powiatu ostródzkiego w województwie warmińsko-mazurskim, zlokalizowane na terenie historycznej krainy zwanej Prusami Górnymi (z niem. Oberland). Jak podają źródła historyczne, Morąg był

w średniowieczu niewielkim miastem utrzymującym się z handlu i prawdopodobnie w dużej mierze z rolnictwa.

Około roku 1280, z inicjatywy komtura elbląskiego zbudowano w Morągu zamek nad osuszonym później Jeziorem Morąskim, prawdopodobnie na miejscu dawnej pruskiej osady Morina. Zamek ten stał się z czasem siedzibą krzyżackich urzędników) tzw. wójtów, sprawujących władzę administracyjną nad okolicą. Pod zamkiem wyrosła osada rzemieślniczo-kupiecka, która około roku 1327 uzyskała prawo miejskie (chełmińskie).

Miasto zostało ulokowane w bardzo dogodnych warunkach obronnych, na wzniesieniu, na północ od zamku. Dostęp do miasta zamykały: od strony południowej - Jezioro Morąskie, od zachodu - potok zwany Młyńskim, płynący od pobliskiego jeziora Skiertąga do Jeziora Morąskiego, od północy - duży staw zwany także Młyńskim, nad którym znajdował się młyn krzyżacki. Jedynie od strony wschodniej stworzono sztuczny system obronny w postaci dwu ogromnych, wypełnionych

wodą rowów, ciągnących się równolegle do murów tej części miasta.

Miasto rozplanowano bardzo regularnie w kształcie czworokąta. W jego południowo-wschodnim kącie stanął kościół parafialny pod wezwaniem świętych Piotra i Pawła, w stylu gotyckim, z wyniosłą wieżą, wzniesioną obok kościoła. Budowlę tę ukończono w roku 1331. Prawdopodobnie w XV w. zbudowano na środku kwadratowego rynku Morąga ratusz gotycki. Późniejsze pożary spowodowały renowację wieżyczki i wnętrza, jednakże zasadnicze, harmonijne zarysy tego średniowiecznego zabytku pozostały przez wieki bez zmian. Z rynku pod kątem prostym wychodziły ulice wiodące do trzech bram w okalających miasto murach obronnych. Najważniejszą rolę odgrywała arteria komunikacyjna, biegnąca od bramy wschodniej, tzw. Ostródzkiej, wzdłuż późniejszej ulicy Pomorskiej do rynku, a stamtąd ulicą Skłodowskiej do Bramy Pasłęckiej w zachodniej linii murów. Tędy bowiem prowadziła droga handlowa z Pasłęka do Ostródy i Olsztyna. Morąg otrzymał rozległe uposażenie w ziemi, wynoszące 108 włók. Podstawowym zajęciem mieszkańców było więc rolnictwo. Z rzemiosła okresowo bardzo dużą rolę odgrywało sukiennictwo. Handel utrzymywał się głównie dzięki dorocznym czterem jarmarkom. Na podstawie przywileju lokacyjnego obywatele miasta (tj. posiadacze nieruchomości) posiadali prawo warzenia piwa.

W życiu politycznym Prus, dławionym żelazną ręką krzyżacką, miasto nie odgrywało poważniejszej roli. Aktywność społeczna mieszczan morąskich wzrosła dopiero w XV w.,

w czasie walki o zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską. W roku 1410, po bitwie grunwaldzkiej, Morąg został na krótko zajęty przez zwycięskie wojska Jagiełły. W okresie walki stanów

pruskich

z władzą krzyżacką Morąg w roku 1440 przystąpił do opozycyjnej organizacji stanowej - Związku Pruskiego, który w 1454 r. wypowiedział Zakonowi posłuszeństwo i poddał Prusy królowi polskiemu. Związkowcy opanowali zamek morąski przed 22 lutego 1454 r., a w początku czerwca tego roku miasto złożyło Kazimierzowi Jagiellończykowi hołd w Elblągu. Podczas wojny trzynastoletniej, która rozegrała się zaraz po tych wypadkach, Morąg wytrwale odpierał próby krzyżackiej agresji, jednak w roku 1461 został zajęty przez wojska Zakonu.

Pokój toruński z roku 1466, dzieląc dawne państwo krzyżackie, pozostawił Morąg nadal w rękach Krzyżaków. Ale odtąd nad terytoriami, którymi władał Zakon, król polski sprawował zwierzchnictwo. Ziemie te, od sekularyzacji Prus w roku 1525 zwane Prusami Książęcymi, stanowiły do roku 1657 lenno Polski. Po zniesieniu urzędu wójtów krzyżackich Morąg od roku 1525 był siedzibą książęcego starosty, który sprawował władzę administracyjną nad okręgiem Morąga

i Miłakowa. Urząd starosty morąskiego dostał się na dziesiątki lat w ręce rodziny Dohnów, czołowych reprezentantów pruskiej magnaterii, bliskich zaufanych Hohenzollernów. Dohnowie wywierali przemożny wpływ na dzieje miasta. Dzięki ich wysiłkom prędko, po roku 1525, utwierdził się tutaj protestantyzm. Po roku 1561 Achacy Dohna zbudował w południowo-zachodniej części miasta pałac, zwany później zamczkiem Dohnów, jeden z najbardziej oryginalnych zabytków tej części regionu.

W XVII wieku Morąg wraz z całym Prusami Książęcymi przeżywał okres wojen szwedzkich, które przyniosły miastu gospodarczą ruinę. Dotkliwie straty wyrządził także wielki pożar z roku 1697, który częściowo zniszczył m.in. ratusz i zameczek Dohnów. Odbudowa miasta zajęła około pięćdziesięciu lat.

Położenie Morąga na ważnych szlakach komunikacyjnych oraz bliskość polskiego zaplecza ludnościowego spowodowały znaczny napływ ludności polskiej do miasta, szczególnie od XVI w. W XVII w. Bramę Ostródzką nazywano powszechnie Bramą Polską. Przedmieście, które powstało za tą bramą wzdłuż drogi wiodącej do Ostródy i Olsztyna, otrzymało miano Polskiego Przedmieścia. Z kazalnicy morąskich dla licznych polskich wyznawców musiały być systematycznie wygłaszane kazania także w języku polskim. Jednym z kantorów, nauczycieli, kierujących chórem podczas nabożeństw polskich w Morągu, był Gotfryd Herder, ojciec wielkiego Herdera. Świadczyło to niewątpliwie o znajomości języka polskiego w rodzinie znakomitego pisarza, a być może i jego kontaktach z ludnością polską Morąga.

Kapitalizm wniósł do Morąga znaczne przeobrażenia, których tempo było jednak w porównaniu do innych miast regionu bardzo powolne. W początkach XX w. z większych zakładów przemysłowych Morąg posiadał jedynie tartak i fabrykę beczek, wykorzystujące miejscowy surowiec, drewno z okolicznych lasów. Mimo więc uzyskania dogodnych połączeń kolejowych z Bogaczewem, Olsztynem, Malborkiem, Ornetą i Miłomłynem, Morąg miał nadal charakter miasta urzędniczo-

kupieckiego, nastawionego na obsługę rolniczej okolicy. Liczba mieszkańców Morąga wzrastała bardzo wolno. W roku 1801 Morąg liczył 1800 mieszkańców, w roku 1850 - 3100, w roku 1900 - 4025. W roku 1927, w którym Morąg obchodził jubileusz sześćsetnej rocznicy otrzymania praw miejskich, miasto liczyło zaledwie 5072 mieszkańców. Dopiero w ostatnich latach przed drugą wojną światową liczby te zaczęły rosnąć szybciej. W roku 1939 Morąg miał 7212 mieszkańców, a wraz z wojskiem i służbą pracy - 8323.

Wzrost liczby ludności pociągał za sobą rozwój przestrzenny miasta, które wyszło poza mury epoki feudalizmu. Dawne wieże i bramy miejskie zostały zburzone (Brama Polska w r. 1815). Mury obronne miasta po części ocalały, ponieważ wsparto o nie nowe budynki mieszkalne. Najlepiej zachowały się partie murów strony wschodniej. W roku 1867 prywatny właściciel osuszył za zgodą władz Jezioro Morąskie. W ten sposób miasto utraciło swoją naturalną ozdobę od południa, nie zyskało jednak terenów nadających się pod rozbudowę. W ocalałym północno - zachodnim skrzydle zamku krzyżackiego umieszczono szkołę i sąd powiatowy. Zameczek Dohnów po przeróbkach przystosowano na siedzibę władz powiatowych.

6.3 Krajobraz kulturowy

Ustawa o ochronie i opiece nad zabytkami definiuje pojęcie krajobrazu kulturowego, którym jest „przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze”. Na zasoby dziedzictwa kulturowego gminy Morąg składają się obiekty stanowiące świadectwo minionej epoki oraz posiadające wartość historyczną, artystyczną lub naukową, w tym zabytki nieruchome, zabytki ruchome, stanowiska archeologiczne. Ocalałe, znaczące elementy krajobrazu kulturowego, stanowią o pamięci historycznej, tożsamej dla regionu. W tym znaczeniu stanowi on przedmiot ochrony, której formy określają w różnym stopniu cztery ustawy, a mianowicie:

1. ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
2. ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
3. ustawa o ochronie przyrody,
4. ustawa prawo ochrony środowiska.

Krajobraz kulturowy gminy Morąg posiada zróżnicowany charakter zdeterminowany dwoma typami jednostek administracyjnych: miejską (miasto Morąg) i wiejską. Na obszarach wiejskich gminy dziedzictwo kulturowe wiąże się z gospodarką rolną, najcenniejszymi zabytkami jest tu budownictwo wiejskie – mieszkalne i gospodarcze, zespoły folwarczne, wzbogacone o architekturę sakralną – kościoły wiejskie oraz historyczne układy ruralistyczne.

Na obszarze miejskim gminy wykształcił się zwarty, staromiejski układ urbanistyczny z pozostałościami murów miejskich z zabytkową zabudową mieszkalną o charakterze małomiasteczkowym i zespołami architektury sakralnej.

I. Krajobraz miejski - Miasto Morąg

Najcenniejszymi zabytkami miasta Morąg są:

Układ urbanistyczny i fragmenty oryginalnej zabudowy Starego Miasta w obrębie którego zachowała się niewielka ilość domów murowanych lub szachulcowych z XVIII i XIX w. Niektóre z nich zbudowano na występach średniowiecznych obwarowań zburzonych wraz z bramami miejskimi na początku XIX w. Kamienice o niewielkich oknach i dwuspadowych dachach pochodzące z 2 połowy XVIII w. Do dziś w mieście zachował się szachownicowy układ ulic. Centralne miejsce starego miasta zajmuje niemal kwadratowy rynek. To w jego obrębie odbywały się jarmarki

i cotygodniowe targi, apele, parady wojskowe i zbiórki mieszczan w chwilach zagrożenia. W tym samym miejscu odbywały się także publiczne egzekucje.

Mury obronne z XIV - XV wieku, wykonane z głazów narzutowych i cegły. Średniowieczne obwarowania miejskie zachowały się jedynie fragmentarycznie.

Ratusz gotycki z XIV w. przy Placu Jana Pawła II. Od czasów średniowiecza stanowił on siedzibę Burmistrza i Rady Miejskiej. Mimo licznych przebudowań ratusz zachował swój średniowieczny charakter. Prostokątną bryłę budynku z cegły, z dwoma silnie rozczłonkowanymi

szczytami, wieńczy dach z wysmukłą wieżyczką zegarową na szczycie. W połowie XIX w. nastąpiła pierwsza regotyżacja obiektu. Powstały wówczas charakterystyczne sterczyny wieńczące oba szczyty budowli. Podczas kolejnej przebudowy, mającej miejsce w latach 1900-1902 rozebrano szereg kamienic przybudowanych bezpośrednio do murów obwodowych budynku. Od 1914 r. przed ratuszem usytuowane są armaty pochodzące z czasów wojny prusko-francuskiej z lat 1870 – 1871.

W chwili obecnej po kompleksowej restauracji obiektu, w ratuszu mieści się Sala Ślubów, Morąska Izba Pamięci Historycznej, Punkt Informacji Turystycznej i Galeria Sztuki.

Gotycki Kościół parafialny p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła przy ul. Herdera 1, budowany od początku XIV do pocz. XVI wieku. Jest on rzadkim na tym terenie przykładem budowli trzynawowej z trójbocznym prezbiterium, wieżą umieszczoną w narożniku między prezbiterium a nawą północną. Bogaty w unikatowe elementy wnętrza: począwszy od XV wiecznych malowideł ściennych w prezbiterium, poprzez ogromny krucyfiks z końca XIV w., postaciowe rzeźbione płyty nagrobne z końca XIV w., upamiętniające dobroczyńców kościoła, małżonków Dohnów, barokowe rzeźbione ołtarze, fragmenty baptysterium oraz odrestaurowane organy, wykonane przez miejscowy warsztat Obuchów pracujących w całych Prusach.

Zamek Krzyżacki zbudowany w 1280 r. na cyplu północnego brzegu jeziora Morąskiego. W XIX w. zamek częściowo rozebrano i przebudowano. Obecnie obiekt jest na etapie rekonstrukcji przez prywatnego właściciela. W XV w. stanowił siedzibę wielkiego mistrza Zakonu Krzyżackiego Henryka Reuss von Plauena. W 1525 r. po sekularyzacji państwa zakonnego zamek stał się siedzibą starostów książęcych. W 1584 r. na polecenie księcia, królewiecki architekt Blasius Berwart przeprowadził remont i rozbudowę zamku. Budowla miała pięć skrzydeł i trzy wieże. W okresie XVII - XX w. w zamku znajdowała się kaplica luterska, sąd, więzienie, archiwum oraz kino. Nieremontowany zamek popadał w coraz większą ruinę aż do roku 2001, gdy stał się prywatną własnością. Rok później rozpoczęto szeroko zakrojone prace budowlane. Odkopano fosy

i zrekonstruowano podstawy murów kurtynowych, wewnętrznych i podstawy dwóch wież. Odślonięto średniowieczne piwnice a wewnątrz zamku zostało uprzątnięte.

Pałac Dohnów (1562-1571 r.), przebudowany po pożarze w 1697 r. przez J.K. Hindersina w stylu barokowym 1717-1719 r. Obecnie mieści się w nim Muzeum im. J.G. Herdera, oddział Muzeum Warmii i Mazur. Pałac Dohnów, znajdujący się w centrum Morąga został wzniesiony w XVI w. przez burgrabiego Achacego Dohna. Otoczony niewielkim parkiem pałac jest dwukondygnacyjną, a miejscami trójkondygnacyjną budowlą, o jednolitych, mało zdobionych elewacjach. Elementem wyróżniającym się z bryły głównej jest stożkowata wieża z blaszaną kopułą.

Zabytkowa Wieża Ciśnień z 1906 roku o cechach neogotyckich.

Zabytkowe cmentarze: żydowski z XIX w., obecnie nieczynny oraz ewangelicki z przełomu XIX/XX w.

II. Dziedzictwo kulturowe wsi - krajobraz wiejski gminy Morąg

Najczęściej spotykany układ przestrzenny wsi na terenie gminy Morąg to wsie o układzie zbliżonym do ulicówki i wielodrożnicy. Większość to lokacje średniowieczne, kilkanaście pochodzi z okresu późniejszego. W XIX wieku nastąpił wzrost liczby kolonii. Po drugiej wojnie światowej, w wyniku zmian polityczno-gospodarczych, migracji ludności oraz obecnej sytuacji ekonomicznej wsi, nastąpiły znaczne zmiany wielkości wsi. Przeważnie dotyczy to wyludnienia wsi i dekapitalizacji substancji materialnej.

Na terenie gminy dominuje zabudowa złożona z budynków mieszkalnych, murowanych, sytuowanych do drogi kalenicowo, z budynkami gospodarczymi wzniesionymi wokół prostokątnego podwórza gospodarczego. Budynki mieszkalne to najczęściej obiekty wzniesione na planie prostokąta, jednokondygnacyjne lub 1,5 kondygnacji, często z użytkowym poddaszem, murowane, tynkowane lub z cegły ceramicznej, licówki. Przykryte są na ogół dachem dwuspadowym, z dachówką ceramiczną. W budynkach tynkowanych częstym detalem architektonicznym są profilowane opaski wokół otworów okiennych oraz uskokowy gzyms wieńczący lub wydzielający ściankę kolankową. Budynki gospodarcze są najczęściej murowane (z cegły ceramicznej albo licówki, lub wykończone tynkiem), ze ściankami kolankowymi i szczytami o konstrukcji drewnianej opierzonej deskami.

Tradycyjna zabudowa wsi to:

- Budownictwo mieszkalne:

- ✓ budynki na planie prostokąta, 1,5 kondygnacyjne z ewentualnym użytkowym poddaszem, z elewacjami z czerwonej cegły ceramicznej (sporadycznie silikatowej) lub tynkowane, z dwuspadowymi dachami, kryte czerwoną dachówką. Budynki usytuowane są szerszą elewacją w stronę drogi.
- ✓ stosunkowo licznie jest jeszcze zachowane budownictwo drewniane, domy jednokondygnacyjne, konstrukcji zrębowej.
- Zabudowa gospodarcza - poza drewnianymi stodołami, wznoszona z cegły, niekiedy z kamienia, z drewnianymi szczytami (w zależności od funkcji), niejednokrotnie tynkowana, kryta czerwoną dachówką,
- Budownictwo szkolne - budowane według wzorników, typowe dla terenu całych dawnych Prus Wschodnich.

W panoramie wiejskiej wyróżniają się obiekty sakralne, kościoły i kaplice. Zabytkowe kościoły zlokalizowane są w czterech miejscowościach: Chojnik, Kalnik, Słonecznik i Strużyna. Są to okazałe świątynie, dominujące swoją bryłą nad okoliczną zabudową. Każdy posiada wysoką wieżę, która stanowi główny akcent wertykalny układu ruralistycznego. Pochodzą one głównie z połowy XVIII w. Na terenach przykościelnych znajdują się cmentarze lub ich pozostałości. Wszystkie wpisane są do rejestru zabytków. Obiekty sakralne gminy znajduje się w dobrym stanie technicznym, są użytkowane zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem i poddawane systematycznym pracom konserwatorskim.

Integralnym elementem wiejskiego pejzażu są zespoły rezydencjonalno-folwarczne i folwarczne. Z dawnych rezydencji zachowały się: pałac w Bożęcinie, dwór w miejscowości Jurecki Młyn (ob. dom mieszkalny), pałac wraz z parkiem w miejscowości Markowo, pałac w Nowym Dworze (ob. szkoła i internat), dwór w Stabunikach oraz dwór wraz z parkiem w miejscowości Wenecja. Pochodzą one głównie z przełomu XVII i XVIII w. lub XIX i XX w. Większość wpisana jest do rejestru zabytków (z wyjątkiem dworu w Stabunikach).

Ważnymi zabytkami są również parki, których na terenie całej gminy zachowało się 7, w: Bartężek, Bożęcín, Markowo, Nowy Dwór, Nowy Dwór (Szymanowo), Wenecja i Zawroty. Stanowią one w większości cenne obiekty przyrodnicze, będące równocześnie dokumentami sztuki ogrodniczej. Datowane są od XVIII do XX w. Wszystkie wpisane są do rejestru zabytków.

Na terenie gminy zachowało się też kilkanaście zabytkowych cmentarzy (23), w tym dwa czynne parafialne oraz 21 nieczynnych, ewangelickich. Tak duża ich liczba wynika głównie z faktu, iż ziemie te pozostawały pod wielowiekowym wpływem religii protestanckiej. Wyznawcy tej religii często zakładali kilka cmentarzy we wsi. Przeważnie każdy właściciel majątku (lub bogatszy chłop) posiadał własny cmentarz rodzinny.

Cmentarze ewangelickie gminy Morąg pochodzą głównie z przełomu XIX i XX wieku. Najczęściej założone są na planie zbliżonym do prostokąta, w miejscach eksponowanych, na wzniesieniach wśród pól uprawnych, w lesie oraz w sąsiedztwie dróg. Zdążają się kwatery rodzinne/rodowe (Bożęcín, Markowo). Granicami takich kwater były najczęściej ogrodzenia metalowe, płoty z drewnianych sztachet, oraz ogrodzenia metalowo-kamienne (również betonowe). Rzadziej zaobserwować można kwaterę wydzieloną oznaczeniem ziemnym, w postaci rowu lub wału, lub np. powierzchniowego obniżenia/ wyniesienia gruntu w stosunku do terenu otaczającego (prawdopodobnie z uwagi na niepraktyczność tego rozwiązania, które mogłoby przyczynić się do procesu podmywania i destrukcji grobów). Cmentarze sytuowane w leśne i śródpolne nie były ogradzane, a jedynie otaczane wałami i rowami, niekiedy z wewnętrznymi ogrodzeniami, które miały spełniać dodatkową funkcję ochronną (m.in. zapobiegać rozkopywaniu pochówków przez zwierzęta). Niewątpliwie posiadały również wymiar symboliczny - wydzielenia sfery prywatnej w miejscu publicznym, jakim jest cmentarz. Wielkość nekropoli jest zróżnicowana, rzadko jednak przekracza 0.5 ha.

6.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Podstawowe formy ochrony zabytków według Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2017 r., poz. 2187) stanowią:

1. wpis do rejestru zabytków;

2. uznanie za pomnik historii;
3. utworzenie parku kulturowego;
4. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze gminy funkcjonują dwie z wyżej wymienionych form ochrony zabytków: wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

6.4.1 Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z *ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187) rejestr zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków, który, zgodnie z przytoczoną powyżej ustawą, jako jedyny organ ochrony zabytków posiada kompetencje wpisywania zabytków do rejestru. Wpis zabytku do rejestru zabytków dokonywany jest na mocy decyzji administracyjnej, w księdze rejestru zabytków, określanej w zależności od kategorii zabytku właściwym symbolem:

- ✓ księga A – zabytki nieruchome,
- ✓ księga B – zabytki ruchome,
- ✓ księga C – zabytki archeologiczne.

Zabytek nieruchomy może zostać wpisany do rejestru z urzędu lub na wniosek właściciela lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym zabytek się znajduje (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187). Do rejestru może być wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpisu dokonuje właściwy Wojewódzki Konserwator Zabytków wydając decyzję administracyjną.

Zabytek wpisany do rejestru, który uległ zniszczeniu w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej albo, którego wartość będąca podstawą wydania decyzji o wpisie do rejestru nie została potwierdzona w nowych ustaleniach naukowych, zostaje skreślony z rejestru. Skreślenie z rejestru następuje na podstawie decyzji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Na terenie gminy Morąg do rejestru zabytków nieruchomych do tej pory wpisano 63 zabytki (tabela 1).

Tabela 1. Zabytki nieruchome gminy Morąg wpisane do rejestru zabytków.

L.p.	Miejscowość	Nr	Obiekt	Czas powstania	Forma ochrony
1	BARTEŻEK		park krajobrazowy oraz fragm. alei dojazdowej	XIX w.	A-1322 z 02.03.1981 r.
2	BOŻĘCIN	33	pałac	1845 r.	A-1052 z 31.07.1968 r.
3	BOŻĘCIN		park	XIX w.	A-1224 z 9.02.1978 r.
4	CHOJNIK	4	dom	2 ćw. XIX w.	A-932 z 20.05.1968 r.
5	CHOJNIK		kościół ewangelicki, ob. Parafia p.w. Przemienienia Pańskiego wraz cmentarzem przykościelnym	1 poł. XVIII w. 1797 r.	A-921 z 19.05.1968 r.
6	CHOJNIK	21	chata	3 ćw. XIX w.	A-931 z 20.05.1968 r.
7	CHOJNIK	22	chata	3 ćw. XIX w.	A-922 z 19.05.1968 r.
8	CHOJNIK	81	chałupa	k. XIX w.	A-1054 z 31.07.1968 r.
9	JURECKI MŁYN		pomnik gen. Anrepa Karłowicza wraz z otoczeniem w promieniu 50 m	1852 r.	A-74 z 15.04.1950 r.
10	JURECKI MŁYN	6	dwór, ob. dom mieszkalny wraz z otoczeniem w postaci dz. 431/49	XIX / XX w.	A-3968 z 17.03.1997 r.
11	KALNIK		kościół parafialny p. w. Matki Boskiej Szkaplerznej wraz z cmentarzem przykościelnym	1730- 1738 r.	A-1056 z 31.07.1968 r.
12	KALNIK	41	chałupa	XIX w.	A-1057 z 31.07.1968 r.
13	KALNIK	43	chałupa	XIX w.	A-1180 z 12.02.1971 r.
14	KALNIK	61	chałupa	pocz. XX w.	A-1107 z 18.08.1968 r.
15	MARKOWO		pałac, zabudowania dworskich oficjalistów i park	XVII / XVIII w.	A-41 z 11.09.1949 r.
16	MARKOWO	41	dom d. rządówka wraz z działką nr 3127/14 (dawny dz. nr 127A/4)	XVIII / XIX w.	A-1042 z 30.07.1968 r.
17	MARKOWO	dz. 3045	cmentarz rodzinny Zu Dohna z linii Lauck	lata 1924 - 1934	A-4616 z 11.03.2015 r.
18	MARKOWO	dz. 59/2	park - cz. dz. nr 59/2 (dawna cz. dz. 9)	XVIII w.	A-1333 z 06.10.1981 r.
19	MORAĞ		założenia urbanistyczne Starego Miasta	XIV w.	A-535 z 21.09.1960 r.
20	MORAĞ	dz. 14	cmentarz żydowski	XIX w.	A-3264 z 9.01.1992 r.
21	MORAĞ		mury obronne	po 1330 r.	A-536 z 21.09.1960 r.
22	MORAĞ		park miejski	XX w.	A-3261 z 4.01.1992 r.
23	MORAĞ	1	dom	XIX w.	A-1927 z 19.03.1987 r.
24	MORAĞ		mury spalonego "małego zamku" (pałac Dohnów)	XVI- XVIII w.	A-106 z 27.06.1953 r.
25	MORAĞ	4	kamienica	1 ćw. XX w.	A-1951 z 18.03.1987 r.
26	MORAĞ	9	kamienica	k. XIX w.	A-1934 z 18.03.1987 r.
27	MORAĞ	11	wieża ciśnień	1908 r.	A-1952 z 18.03.1987 r.
28	MORAĞ	dz. 145	kaplica cmentarna	1926 r.	A-4588 z 18.03.1987 r.
29	MORAĞ	1	kościół par. p.w. Św. Piotra i Pawła wraz z wieżą, wyposażeniem wnętrza i fragm. muru obronnego	XIV w.	A-54 z 16.09.1949 r.
30	MORAĞ	1	kamienica	1910 r.	A-1953 z 18.03.1987 r.

31	MORAĞ	5	dom	XX w.	A-4587 z 18.03.1987 r.
32	MORAĞ	18 (d. nr 17)	magazyn	2 ćw. XIX w.	A-1930 z 18.03.1987 r.
33	MORAĞ	8	dom	XIX w.	A-1530 z 18.03.1987 r.
34	MORAĞ	9	dom	XIX w.	A-1936 z 18.03.1987 r.
35	MORAĞ	10	dom	XIX w.	A-1935 z 18.03.1987 r.
36	MORAĞ	1	ratusz	XV w., k. XVIII w.	A-104 z 27.06.1953r.
37	MORAĞ	21	dom	pocz. XX w.	A-535 z 21.09.1960 r.
38	MORAĞ	22	dom	k. XIX w.	A-535 z 21.09.1960 r.
39	MORAĞ	6	dom	4 ćw. XVIII w.	A-1018 z 20.08.1968 r.
40	MORAĞ	10	dom	2 ćw. XIX w.	A-3794/0 z 18.03.1987 r.
41	MORAĞ	11	dom	2 ćw. XIX w.	A-535 z 21.09.1960 r.
42	MORAĞ	12	dom	2 ćw. XIX w.	A-535 z 21.09.1960 r.
43	MORAĞ	14	dom	2 ćw. XIX w.	A-535 z 21.09.1960 r.
44	MORAĞ	1	dom	k. XIX w.	A-535 z 21.09.1960 r.
45	MORAĞ	3	dom	k. XIX w.	A-535 z 21.09.1960 r.
46	MORAĞ	9	dom	pocz. XX w.	A-535 z 21.09.1960 r.
47	MORAĞ	11	zamek	1280 r.,1321- 1325 r.	A-112 z 27.06.1953 r.
48	MORAĞ	6	dom	XIX w.	A-1113 z 21.08.1968 r.
49	MORAĞ	18	budynek rogatki	poł. XIX w.	A-3793/0 z 18.03.1987 r.
50	NOWY DWÓR	dz.21	park	k. XIX w.	A-1229 z 14.02.1978 r.
51	NOWY DWÓR (Szymanowo)	1	oficyna, ob. dom mieszkalny	1970 r.	A-3953 z 11.02.1997 r.
52	NOWY DWÓR (Szymanowo)	2	pałac, ob. szkoła i internat	ok. 1870 r.	A-3956 z 11.02.1997 r.
53	NOWY DWÓR (Szymanowo)		park krajobrazowy	k. XIX w.	A-1498 z 14.12.1983 r.
54	RUŚ	5	dom	XIX / XX w.	A-1108 z 20.08.1968 r.
55	SŁONECZNIK		dzwonnica	2 poł. XIX w.	A-924 z 19.05.1968 r.
56	SŁONECZNIK		kościół ewangelicki, ob. rzym.- kat. par. p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego	1735 r.	A-923 z 19.05.1968 r.
57	SŁONECZNIK	81	chałupa (budynek odnowiony)	XX wiek	A-35 z 3.09.1949 r.
58	SŁONECZNIK	109	chałupa	XIX w.	A-1101 z 17.08.1968 r.
59	STRUŻYNA		kościół parafialny p.w. Matki Bożej Miłosierdzia (NMP Ostrobramskiej) wraz z cmentarzem przykościelnym	1757- 1764 r.	A-741 z 16.01.1968 r.
60	WENECJA		kuźnia, ob. Kaplica rzymsko- katolicka	1767 r.	A-3844 z 11.10.1995 r.
61	WENECJA		dwór i park dz. nr 10/9 (dawny nr 10/8)	XVII / XVIII w.	A-4255 z 20.05.2003 r.
62	WENECJA		park	XIX w.	A-1014 z 18.06.1968 r.
63	ZAWROTY		park	XX w.	A-1272 z 29.12.1978 r.

6.4.2 Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Na mocy art. 3 pkt. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2017 r. poz. 2187) o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek ruchomy jest wpisywany do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r.

o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku

o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Do rejestru nie wpisuje się zabytku wpisanego do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego (art. 11 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków stanowią wyposażenie świątyń. Informacje na ich temat dostępne są w siedzibie WUOZ w Olsztynie w księdze inwentarzowej.

6.4.3 Zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Morąg występuje 6 stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków (tabela 2).

Tabela 2. Zabytki archeologiczne gminy Morąg wpisane do rejestru zabytków.

Lp.	Miejscowość	Nr obszar u AZP	Nr st. w miejsc.	Nr st. na obszarze	Funkcja stanowiska	Chronologia	Rejestr
1	Strużyna	19-56	21	54	grodzisko	wczesne średniowiecze	C-198 z 28.12.1995 r.
2	Morąg	21-56	1	1	zamek	średniowiecze - XIII - XV wiek	A-65/0 z 27.06.1953 r. C-159 z 02.07.1992 r.
3	Morąg	21-56	2	2	średniowieczne założenia miasta	XIV wiek	C-159 z 2.07.1992 r.
4	Kruszewnia	21-56	11	35	grodzisko	wczesna epoka żelaza (kultura kurhanów zach-bałt)	C-137 z 18.10.1989 r.
5	Wenecja	22-55	1	1	gródek	średniowiecze	C-039 z 14.11.1968 r.
6	Wenecja	22-55	2	2	gródek stożkowaty	wczesne średniowiecze	C-043 z 18.11.1968 r.

6.4.4 Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzeniu i aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. W powyższych dokumentach określa się m.in. rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu, a także ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego należy uwzględnić ochronę zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia, zabytków nieruchomości

znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w planie.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. Projekty i zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

Kwestie dotyczące ochrony zabytków dla gminy Morąg zostały omówione w podrozdziale **5.1.3 Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego Gminy Morąg.**

6.5 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. 2017 poz. 2187). Gminy mają dbać między innymi o „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie”, a także zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1. zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2. inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków
3. inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Informacje o zabytkach nieruchomych, które powinna zawierać karta adresowa, określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2011 nr 113 poz. 661).

Na podstawie art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. 2017 poz. 2187), gminna ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Dodatkowo ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw (Dz. U. 2010 nr 75 poz. 474) istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim konserwatorem Zabytków projektów decyzji o WZIZT (Warunków Zabudowy i Zagospodarowania Terenu) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Gminna ewidencja zabytków nieruchomych dla Gminy Morąg zawiera 119 zabytki. Wśród nich 63 wpisanych jest do rejestru zabytków.

Spis zabytków nieruchomych ujętych w gminnej ewidencji zabytków gminy Morąg przedstawia tabela nr 3.

Tabela 3. Obiekty nieruchome znajdujące się w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Morąg.

L.P.	M	ULICA	NR	OBIEKT	CZAS POWSTANIA	FORMY OCHRONY
1	B A			park krajobrazowy oraz fragm. alei dojazdowej	XIX w.	A-1322 z 2.03.1981 r.
2	B		33	pałac	1845 r.	A-1052 z 31.07.1968 r.
3	B			park	XIX w.	A-1224 z 9.02.1978 r.
4	B B B		dz. 31	cmentarz rodowy (nieczynny)	XIX / XX w.	
5	B		42	budynek mieszkalny	4 ćw. XIX w.	
6	B B B		dz. 40	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w.	
7	B		dz. 37	kuźnia	pocz. XX w.	
8	B B B		dz. 84	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w.	
9	C		4	dom	2 ćw. XIX w.	A-932 z 20.05.1968 r.
10	C		5	chata	3 ćw. XIX w.	
11	C		6	chata	3 ćw. XIX w.	
12	C		20	chata	3 ćw. XIX w.	
13	C H H			kościół ewangelicki, ob. Parafia p.w. Przemienienia Pańskiego wraz cmentarzem przykościelnym	1 poł. XVIII w. 1797 r.	A-921 z 19.05.1968 r.
14	C		dz. 37	cmentarz parafialny	XIX / XX w.	
15	C		21	chata	3 ćw. XIX w.	A-931 z 20.05.1968 r.
16	C		22	chata	3 ćw. XIX w.	A-922 z 19.05.1968 r.
17	C		40	chata	3 ćw. XIX w.	
18	C		79	chata	3 ćw. XIX w.	
19	C		81	chałupa	k. XIX w.	A-1054 z 31.07.1968 r.
20	C		82	chata	3 ćw. XIX w.	
21	C		85,86	chata	3 ćw. XIX w.	
22	C		93	chata	3 ćw. XIX w.	
23	C		97	chata	3 ćw. XIX w.	
24	C D O		dz. 195	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w.	

25	G U	dz. 46	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w.	
26	J U		pomnik gen. Anrepa Karłowicza wraz z otoczeniem w promieniu 50m	1852 r.	A-74 z 15.04.1950 r.
27	J U	6	dwór, ob. dom mieszkalny wraz z otoczeniem w postaci dz. 431/49	XIX / XX w.	A-3968 z 17.03.1997 r.
28	J U	dz. 179	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w.	
29	J U	dz. 402	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w.	
30	K A	dz. 71	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w.	
31	K A		dzwonnica	k. XVIII w.	
32	K A		kościół parafialny p. w. Matki Boskiej Szkaplerznej wraz z cmentarzem przykościelnym	1730- 1738 r.	A-1056 z 31.07.1968 r.
33	K	dz. 152	cmentarz parafialny	XIX / XX w.	
34	A	22	chata	2 poł. XIX w.	
35	A	29	dom	pocz. XX w.	
36	A	41	chałupa	XIX w.	A-1057 z 31.07.1968 r.
37	A	43	chałupa	XIX w.	A-1180 z 12.02.1971 r.
38	A	61	chałupa	pocz. XX w.	A-1107 z 18.08.1968 r.
39	A K R	dz. 120	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w.	
40	K	1	willa	1915- 1920 r.	
41	R U N	7	dom	XX w.	
42	O N	dz. 41	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w.	
43	N	dz. 282	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w.	
44	L A	dz. 43	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w.	
45	L A	dz. 333	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w.	
46	M A		brama	k. XVIII w.	

47	M A			pałac, zabudowania dworskich oficjalistów i park	XVII / XVIII w.	A-41 z 11.09.1949 r.
48	M A			wieża	1 poł. XIX w.	
49	M A		41	dom d. rządcówka wraz z działką nr 3127/14 (dawny dz. nr 127A/4)	XVIII / XIX w.	A-1042 z 30.07.1968 r.
50	M A		dz. 3045	cmentarz rodzinny Zu Dohna z linii Lauck	lata 1924 - 1934	A-4616 z 11.03.2015 r.
51	M A		dz. 59/2	park - cz. dz. nr 59/2 (dawna cz. dz. 9)	XVIII w.	A-1333 z 06.10.1981 r.
52	M O			założenia urbanistyczne Starego Miasta	XIV w.	A-535 z 21.09.1960 r.
53	M		dz. 14	cmentarz żydowski	XIX w.	A-3264 z 9.01.1992 r.
54	M			mury obronne	po 1330 r.	A-536 z 21.09.1960 r.
55	M			park miejski	XX w.	A-3261 z 4.01.1992 r.
56	M O	Osińskiego	1	dom	XIX w.	A-1927 z 19.03.1987 r.
57	M O			mury spalonego "małego zamku" (pałac Dohnów)	XVI- XVIII w.	A-106 z 27.06.1953 r.
58	M	3 Maja	4	kamienica	1 ćw. XX w.	A-1951 z 18.03.1987 r.
59	M	3 Maja	9	kamienica	k. XIX w.	A-1934 z 18.03.1987 r.
60	M O	Dąbrowskiego	23	zespół gazowni miejskiej	1902- 1904 r.	
61	M	Dąbrowskiego	11	wieża ciśnień	1908 r.	A-1952 z 18.03.1987 r.
62	M	Dąbrowskiego	dz. 145	kaplica cmentarna	1926 r.	A-4588 z 18.03.1987 r.
63	M O	Herdera	1	kościół par. p.w. Św. Piotra i Pawła wraz z wieżą , wyposażeniem wnętrza i fragm. muru obronnego	XIV w.	A-54 z 16.09.1949 r.
64	M	Kwiatowa	1	kamienica	1910 r.	A-1953 z 18.03.1987 r.
65	M	11 Listopada	5	dom	XX w.	A-4587 z 18.03.1987 r.
66	M	11 Listopada	18 (dawny nr 17)	magazyn	2 ćw. XIX w.	A-1930 z 18.03.1987 r.
67	M	Osińskiego	8	dom	XIX w.	A-1530 z 18.03.1987 r.
68	M	Osińskiego	9	dom	XIX w.	A-1936 z 18.03.1987 r.

69	M	Osińskiego	10	dom	XIX w.	A-1935 z 18.03.1987 r.
70	O	Piłsudskiego	dz. 147/2	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w	
71	M	Plac Jana Pawła II	1	ratusz	XV w., k. XVIII w.	A-104 z 27.06.1953r.
72	M	Rataja	21	dom	pocz. XX w.	A-535 z 21.09.1960 r.
73	M	Rataja	22	dom	k. XIX w.	A-535 z 21.09.1960 r.
74	M	Reymonta	6	dom	4 ćw. XVIII w.	A-1018 z 20.08.1968 r.
75	O	Bema	14	wodociągowa wieża ciśnienie- komunalna	1935 r.	
76	M	Samulowskiego	10	dom	2 ćw. XIX w.	A-3794/0 z 18.03.1987 r.
77	M	Samulowskiego	11	dom	2 ćw. XIX w.	A-535 z 21.09.1960 r.
78	M	Samulowskiego	12	dom	2 ćw. XIX w.	A-535 z 21.09.1960 r.
79	M	Samulowskiego	14	dom	2 ćw. XIX w.	A-535 z 21.09.1960 r.
80	M	Sierakowskiego	1	dom	k. XIX w.	A-535 z 21.09.1960 r.
81	M	Sierakowskiego	3	dom	k. XIX w.	A-535 z 21.09.1960 r.
82	M	Skłodowskiej- Curie	9	dom	pocz. XX w.	A-535 z 21.09.1960 r.
83	M	Zamkowa	11	zamek	1280 r.,1321- 1325 r.	A-112 z 27.06.1953 r.
84	M	Zamkowa	6	dom	XIX w.	A-1113 z 21.08.1968 r.
85	M	Żeromskiego	18	budynek roгатki	poł. XIX w.	A-3793/0 z 18.03.1987 r.
86	N		dz.21	park	k. XIX w.	A-1229 z 14.02.1978 r.
87	O		1	oficyna, ob. dom mieszkalny	1970 r.	A-3953 z 11.02.1997 r.
88	N		2	pałac, ob. szkoła i internat	ok. 1870 r.	A-3956 z 11.02.1997 r.
89	O			park krajobrazowy	k. XIX w.	A-1498 z 14.12.1983 r.
90	R		5	dom	XIX / XX w.	A-1108 z 20.08.1968 r.
91	U		dz. 61	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w	
92	S			dzwonnica	2 poł. XIX w.	A-924 z 19.05.1968 r.
93	L			kościół ewangelicki, ob. rzym.- kat. par. p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego	1735 r.	A-923 z 19.05.1968 r.
94	S		25	szkoła, ob. sklep i bud. mieszkalny	XIX / XX w.	
95	S		36	dom	k. XIX w.	
96	S		51	chata	k. XIX w.	
97	S		81	chałupa (budynek	XX wiek	A-35 z 3.09.1949 r.

			odnowiony)		
98	S	109	chałupa	XIX w.	A-1101 z 17.08.1968 r.
99	S		dwór	1 poł. XIX w.	
100	S	49	remiza	pocz. XX w.	
101	S T		kościół parafialny p.w. Matki Bożej Miłosierdzia (NMP Ostrobramskiej) wraz z cmentarzem przykościelnym	1757- 1764 r.	A-741 z 16.01.1968 r.
102	S T	dz. 197	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w	
103	R O	dz. 118/2	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w	
104	W E	dz. 85	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w	
105	W E	2,3,4	czworaki w zespole folwarcznym	pocz. XX w.	
106	W		brama	pocz. XX w.	
107	W	15	szkoła	XX w.	
108	W E		kuźnia, ob. Kaplica rzymsko- katolicka	1767 r.	A-3844 z 11.10.1995 r.
109	W E		dwór i park dz. nr 10/9 (dawny nr 10/8)	XVII / XVIII w.	A-4255 z 20.05.2003 r.
110	W		park	XIX w.	A-1014 z 18.06.1968 r. r.
111	W E		obora w zespole folwarcznym	1875 r.	
112	Z		gorzelnia	XX w.	
113	Z		park	XX w.	A-1272 z 29.12.1978 r.
114	Z	dz. 196	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w	
115	Z	26	dom	XX w.	
116	Z	34	dom	XX w.	
117	Z	42	szkoła	XX w.	
118	A R	dz. 32	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w	
119	A R	dz. 48	cmentarz (nieczynny)	XIX / XX w	

6.6. Zabytki archeologiczne

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2017 r. poz. 2187.) wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania, podlegają ochronie i opiece. Na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, prowadząc inwestycje wymagające robót ziemnych, przed uzyskaniem pozwolenia na budowę lub przed rozpoczęciem prac ziemnych, należy przeprowadzić ratownicze badania archeologiczne w zakresie uzgodnionym z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wyniki badań często stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie faktów osadniczych na tym terenie. Pozwalają one skorygować, uszczegółowić i potwierdzić informacje uzyskane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwia uzupełnienie danych o kulturze materialnej mieszkańców. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych i niekoniecznie może dokładnie odpowiadać zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, ponieważ może okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska. Niezbędne jest także określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków, lub przeznaczonych do ujęcia w gminnej ewidencji zabytków, w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych zawartych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo konserwatora zabytków, zgodnie z ustawą o ochronie i opiece nad zabytkami.

Stan rozpoznania archeologicznego obszaru Gminy Morąg jest dość dobry. Stosunkowo najlepiej rozpoznana jest jego część środkowa i północna przy dość słabym rozpoznaniu części południowo - wschodniej. Stąd wynikają pozorne różnice w gęstości występowania śladów archeologicznych, które prawdopodobnie znikną po dokonaniu pełnego rozpoznania archeologicznego tych terenów.

Najstarsze ślady osadnictwa na tym terenie datowane są na epokę schyłkowego paleolitu i mezolitu. Na obszar pojezierzy grupy ludzkie trudniące się zbieractwem i łowiectwem dotarli wkrótce po ustąpieniu lodowca. Ludzie ci żyjący w niewielkich grupach o charakterze rodzinnym prowadzili dość ruchliwy tryb życia. Zakładali krótkotrwałe obozowiska związane z eksploatacją środowiska leśnego i wodnego. Ten typ osadnictwa przeważał jak się wydaje aż do początku drugiego tysiąclecia przed naszą erą. Dotychczas odkryto niezbyt intensywne ślady zasiedlenia terenów gminy w starszych okresach epoki kamienia. Mimo dużego zalesienia terenu i w związku z trudnościami badawczymi odkryto dotychczas bardzo liczne ślady pobytu człowieka na tym terenie (szczególnie na południu)

w starszych okresach epoki kamienia. Z badanego terenu dotychczas zarejestrowano nieliczne, ale wyraźne ślady kultur typowo rolniczych z okresu neolitu. Podobnie jak dla neolitu osadnictwo epoki brązu jest w obrębie badanego terenu także dość słabo czytelne. Nie można wykluczyć, iż część śladów osadnictwa określanych jako starożytnie może pochodzić z tego właśnie okresu. Dopiero we wczesnej epoce żelaza osadnictwo tych terenów staje się bardziej intensywne i wyraziste. Obecny stan badań wskazuje na występowanie większych skupień stanowisk wczesno-żelaznych na tym terenie. Żadne

z tych stanowisk nie było badane wykopaliskowo. Dalsze odkrycia są więc zapewne tylko kwestią czasu. Kontynuacją rozwojową tej tradycji kulturowej jest osadnictwo okresu wpływów rzymskich. Ślady osadnictwa z tego okresu występują w tych samych rejonach co wczesno-żelazne i związane są z kulturą zachodniobałtyjską. Odkryte dotychczas osadnictwa rzymskie jest niezbyt intensywne, a występujące ślady są bardziej wyraziste i zdają się wskazywać na większą intensywność zachodzących wówczas procesów osadniczych. Odkrywane stanowiska z tego okresu są z reguły większe od poprzednich i bardziej bogate w materiał zabytkowy. Mimo dość słabego stanu badań nad wczesnym średniowieczem tych terenów, odkryta dotychczas liczba stanowisk z tego okresu jest dość znaczna. Ślady te związane są z osadnictwem pruskim i występują często w pobliżu istniejących obecnie

miejsowości, co zdaje się potwierdzać związek przynajmniej niektórych z nich z ludnością pruską. Grody, czy też osady obronne na terenach pruskich były związane niewątpliwie z ich organizacją społeczną i stanowiły ośrodki włości, składających się z kilku osad o charakterze wiejskim, położonych wokół nich. Trudno na obecnym etapie badań określić relacje między grodem, a osadami otwartymi w obrębie włości, gdyż dotychczas nie przebadano żadnego obiektu osadniczego tak o charakterze obronnym jak i otwartym. Podobnie w sprawie obrządku pogrzebowego nie sposób wyjść poza sferę ogólnych stwierdzeń dotyczących obyczaju pogrzebowego Prusów, gdyż dotychczas nie badano żadnego cmentarzyska wczesnośredniowiecznego z tego terenu, ani nawet nie udało się znaleźć żadnego tego typu obiektu zlokalizować. Rozwój społeczeństw plemiennych Prusów został zakłócony i przerwany ostatecznie już w XIII wieku kiedy te tereny zostały opanowane, a następnie silnie przekształcone osadniczo przez Krzyżaków. W obrębie omawianego terenu zarejestrowano kilka stanowisk o własnej formie terenowej. Są to kurhany i grodziska. Grodzisk jest na terenie Gminy niewielki, w porównaniu z otaczającymi obszarami. Te, które zlokalizowano związane są prawdopodobnie z osadnictwem wczesnośredniowiecznym i stanowią ślady organizacji plemiennej Prusów, jak na przykład grodzisko w Strużynie nr 3.

Na terenie gminy Morąg znajduje się 321 stanowisk archeologicznych. Obiekty te dzielą się na dwa rodzaje, z punktu widzenia ich wartości krajobrazowych oraz sposobu realizacji ochrony:

- a) obiekty posiadające własną formę krajobrazową: grodziska, gródki stożkowate i kurhany (obecnie z badanego obszaru pochodzi 21 takich obiektów);
- b) obiekty płaskie – wszelkiego rodzaju stanowiska archeologiczne o strukturze przestrzennej ukrytej pod współczesną powierzchnią gruntu, nie eksponujące się w krajobrazie (obecnie z badanego obszaru pochodzi 300 takich obiektów).

Spis stanowisk archeologicznych ujętych w gminnej ewidencji zabytków gminy Morąg przedstawia tabela nr 4.

Tabela 4. Stanowiska archeologiczne znajdujące się w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Morąg.

Lp.	Miejscowość	Nr obszaru AZP	Nr stanowiska w miejscowości	Nr stanowiska na obszarze	Funkcja stanowiska	Chronologia	Rejestr
1	Kalnik	19-55	1	4	śląd osadniczy	średniowiecze - XV w.	
2	Kalnik	19-55	2	6	śląd osadniczy, śląd osadniczy	nowożytność - XVI w., nowożytność - XVIII w.	
3	Kalnik	19-55	3	7	śląd osadniczy, śląd osadniczy	średniowiecze, nowożytność - XVII w.	
4	Kalnik	19-55	4	8	śląd osadniczy	nowożytność - XVII w.	
5	Kalnik	19-55	5	9	śląd osadniczy, śląd osadniczy, śląd osadniczy	średniowiecze, nowożytność - XVI w., nowożytność - XVII w.	
6	Kalnik	19-55	6	10	śląd osadniczy	nowożytność - XVI w.	
7	Kalnik	19-55	7	11	śląd osadniczy, śląd osadniczy	średniowiecze, nowożytność - XVII w.	
8	Kalnik	19-55	8	12	śląd osadniczy	nowożytność - XVII w.	
9	Kalnik	19-55	9	18	śląd osadniczy, śląd osadniczy	średniowiecze - XIV w., nowożytność - XVII w.	
10	Kalnik	19-55	10	19	śląd osadniczy	nowożytność XVII w.	
11	Kalnik	19-55	11	20	śląd osadniczy, śląd osadniczy, śląd osadniczy	średniowiecze - XV w., nowożytność - XVI w., nowożytność - XVIII w.	
12	Kalnik	19-55	12	21	śląd osadniczy, śląd osadniczy	średniowiecze - XV w., nowożytność - XVII w.	
13	Kalnik	19-55	13	22	śląd osadniczy, śląd osadniczy	nowożytność - XVI w., nowożytność - XVII w.	
14	Kalnik	19-55	14	23	śląd osadniczy	nowożytność - XVI w.	
15	Kalnik	19-55	15	24	śląd osadniczy	średniowiecze - XV w.	
16	Kalnik	19-55	16	25	śląd osadniczy	nowożytność - XVII w.	
17	Kalnik	19-55	17	26	śląd osadniczy	nowożytność - XVI w.	
18	Kalnik	19-55	18	27	śląd osadniczy	średniowiecze - XV w.	
19	Kalnik	19-55	19	28	śląd osadniczy, śląd osadniczy, śląd osadniczy	wczesne średniowiecze - XII w., średniowiecze - XV w., nowożytność - XVI w.	
20	Kalnik	19-55	20	29	śląd osadniczy	nowożytność - XVII w.	
21	Kalnik	19-55	21	30	śląd osadniczy	nowożytność - XVI w.	

22	Kalnik	19-55	22	31	śląd osadniczy	młodsza epoka kamienna
23	Markowo	19-56	1	1	śląd osadniczy	nowożytność
24	Złotna	19-56	12	2	śląd osadniczy	nowożytność
25	Markowo	19-56	3	3	śląd osadniczy	nowożytność
26	Złotna	19-56	1	4	grodzisko	brak datowania
27	Złotna	19-56	2	5	śląd osadniczy	późne średniowiecze
28	Złotna	19-56	3	6	osada	okres nowożytny
29	Złotna	19-56	4	7	osada	okres nowożytny
30	Niebrzydowo Wielkie	19-56	17	8	śląd osadniczy, śląd osadniczy	wczesna epoka żelaza, wczesne średniowiecze
31	Złotna	19-56	5	9	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, nowożytność
32	Markowo	19-56	4	10	śląd osadniczy, osada	późne średniowiecze, okres nowożytność
33	Markowo	19-56	5	11	śląd osadniczy	okres nowożytny
34	Markowo	19-56	6	12	śląd osadniczy	starożytność - XVI w.
35	Markowo	19-56	7	13	śląd osadniczy	nowożytność -XVI w.
36	Markowo	19-56	8	14	śląd osadniczy	nowożytność
37	Markowo	19-56	9	15	śląd osadniczy	późne średniowiecze
38	Markowo	19-56	10	16	śląd osadniczy	nowożytność - XVI w.
39	Strużyna	19-56	1	17	śląd osadniczy	okres nowożytny
40	Markowo	19-56	11	18	śląd osadniczy	nowożytność - XVI w.
41	Złotna	19-56	6	19	śląd osadniczy	nowożytność - XVIII w.
42	Markowo	19-56	12	20	śląd osadniczy	późne średniowiecze
43	Strużyna	19-56	2	21	osada	okres nowożytny
44	Strużyna	19-56	3	22	śląd osadniczy	późne średniowiecze
45	Strużyna	19-56	4	23	śląd osadniczy	okres nowożytny
46	Markowo	19-56	2	28	kurhan	wczesna epoka żelaza
47	Strużyna	19-56	6	29	śląd osadniczy	okres nowożytny
48	Strużyna	19-56	7	30	osada	nowożytność - XVI w.
49	Strużyna	19-56	8	31	śląd osadniczy	okres nowożytny
50	Markowo	19-56	13	32	śląd osadniczy	okres nowożytny
51	Markowo	19-56	14	33	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, okres nowożytny
52	Złotna	19-56	13	34	śląd osadniczy	okres nowożytny
53	Borzymowo	19-56	2	35	śląd osadniczy	okres nowożytny

54	Strużyna	19-56	5	36	bruk kamienny	brak datowania	
55	Strużyna	19-56	9	37	śląd osadniczy	okres nowożytny	
56	Strużyna	19-56	10	38	śląd osadniczy	okres nowożytny	
57	Strużyna	19-56	11	39	osada	okres nowożytny	
58	Strużyna	19-56	12	40	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, okres nowożytny	
59	Strużyna	19-56	13	41	śląd osadniczy, śląd osadniczy	wczesne średniowiecze, nowożytność - XIX w.	
60	Strużyna	19-56	14	42	śląd osadniczy, osada	późne średniowiecze, okres nowożytność	
61	Strużyna	19-56	15	43	śląd osadniczy	nowożytność - XVI w.	
62	Strużyna	19-56	16	44	śląd osadniczy	nowożytność	
63	Strużyna	19-56	22	45	osada	okres nowożytny	
64	Strużyna	19-56	17	46	osada, śląd osadniczy	nowożytność -XVI w., nowożytność -XIX w.	
65	Strużyna	19-56	18	47	śląd osadniczy	okres wpływów rzymskich	
66	Strużyna	19-56	23	48	kurhan	wczesna epoka żelaza	
67	Niebrzydowo Wielkie	19-56	18	49	śląd osadniczy, osada	wczesna epoka żelaza, brak datowania	
68	Strużyna	19-56	19	50	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
69	Strużyna	19-56	20	51	śląd osadniczy	okres nowożytny	
70	Strużyna	19-56	21	54	grodzisko	wczesne średniowiecze	C-198 z 28.12.1995 r.
71	Rolnowo (Anin)	20-55	1	1	cmentarzysko kurhanowe	epoka brązu	
72	Złotna	20-55	10	5	śląd osadniczy, śląd osadniczy	epoka kamienna, średniowiecze - XV w.	
73	Złotna	20-55	7	2	śląd osadniczy	epoka kamienna	
74	Złotna	20-55	8	3	śląd osadniczy	nowożytność - XVII w.	
75	Złotna	20-55	9	4	śląd osadniczy, śląd osadniczy	średniowiecze- XIII w., nowożytność XVIII w.	
76	Złotna	20-55	11	6	śląd osadniczy	nowożytność XVI w.	
77	Królewo	20-55	1	7	śląd osadniczy	średniowiecze - XV w.	
78	Królewo	20-55	2	8	śląd osadniczy	wczesne średniowiecze- XI w.	
79	Nowy Dwór	20-55	8	9	śląd osadniczy, śląd osadniczy	pradzieje, nowożytność XVIII w	
80	Nowy Dwór	20-55	9	10	śląd osadniczy	neolit	
81	Nowy Dwór	20-55	10	11	śląd osadniczy	nowożytność - XVII w.	

82	Nowy Dwór	20-55	11	12	śląd osadniczy	średniowiecze - XV w.
83	Nowy Dwór	20-55	12	13	śląd osadniczy	nowożytność XVI w.
84	Rolnowo (Anin)	20-55	2	14	śląd osadniczy, śląd osadniczy	epoka brązu, średniowiecze - XV w.
85	Rolnowo (Anin)	20-55	3	15	śląd osadniczy, śląd osadniczy	neolit, nowożytność XVII w.
86	Chojnik	20-55	1	16	śląd osad	średniowiecze - XIV w.
87	Chojnik	20-55	2	17	śląd osadniczy, śląd osadniczy	wczesne średniowiecze - XIII w., nowożytność - XVII w.
88	Chojnik	20-55	3	18	śląd osadniczy	nowożytność - XVIII w.
89	Chojnik	20-55	4	19	śląd osadniczy	średniowiecze - XV w.
90	Chojnik	20-55	5	20	śląd osadniczy	nowożytność - XVII w.
91	Chojnik	20-55	6	21	śląd osadniczy	nowożytność - XVI w.
92	Chojnik	20-55	7	22	śląd osadniczy	średniowiecze - XV w.
93	Chojnik	20-55	8	23	śląd osadniczy	nowożytność - XVII w.
94	Chojnik	20-55	9	24	śląd osadniczy	średniowiecze - XV w.
95	Chojnik	20-55	10	25	śląd osadniczy	średniowiecze - XV w.
96	Chojnik	20-55	12	27	śląd osadniczy, śląd osadniczy	średniowiecze - XV w., nowożytność - XVII w.
97	Chojnik	20-55	11	26	śląd osadniczy	nowożytność - XVI w.
98	Woryty Morąskie	20-56	1	1	kurhany	wczesna epoka żelaza
99	Niebrzydowo Wielkie	20-56	1	2	kurhany ze skrzyniami kamiennymi	wczesna epoka żelaza
100	Jurki	20-56	1	3	osada	wczesne średniowiecze
101	Jurki	20-56	2	4	śląd osadniczy, śląd osadniczy	wczesne średniowiecze, starożytność
102	Maliniak	20-56	3	5	śląd osadniczy	późne średniowiecze
103	Gulbity	20-56	1	6	śląd osadniczy	nowożytność
104	Gulbity	20-56	2	7	śląd osadniczy	nowożytność
105	Gulbity	20-56	3	8	śląd osadniczy	późne średniowiecze
106	Gulbity	20-56	4	9	osada, śląd osadniczy	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze
107	Gulbity	20-56	5	10	śląd osadniczy	późne średniowiecze
108	Gulbity	20-56	6	11	śląd osadniczy	wczesna epoka żelaza
109	Gulbity	20-56	7	12	śląd osad, śląd osad	wczesna epoka żelaza, nowożytność
110	Gulbity	20-56	8	13	śląd osadniczy	starożytność

111	Gulbity	20-56	9	14	śląd osadniczy, śląd osadniczy, śląd osadniczy	epoka kamienna, starożytność, nowożytność	
112	Niebrzydowo Wielkie	20-56	2	15	śląd osadniczy	nowożytność	
113	Niebrzydowo Wielkie	20-56	3	16	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
114	Niebrzydowo Wielkie	20-56	4	17	śląd osadniczy	nowożytność	
115	Niebrzydowo Wielkie	20-56	5	18	osada	późne średniowiecze	
116	Niebrzydowo Wielkie	20-56	6	19	osada, osada	starożytność, późne średniowiecze	
117	Niebrzydowo Wielkie	20-56	7	20	śląd osadniczy, osada, osada	neolit, brak datowania, późne średniowiecze	
118	Niebrzydowo Wielkie	20-56	8	21	śląd osadniczy, osada, śląd osadniczy	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze, nowożytność	
119	Niebrzydowo Wielkie	20-56	9	22	osada	późne średniowiecze	
120	Niebrzydowo Wielkie	20-56	10	23	śląd osadniczy	nowożytność	
121	Niebrzydowo Wielkie	20-56	11	24	śląd osadniczy, osada	starożytność, późne średniowiecze	
122	Gulbity	20-56	10	25	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
123	Gulbity	20-56	11	26	osada, śląd osadniczy	wczesne średniowiecze, nowożytność	
124	Gulbity	20-56	12	27	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
125	Niebrzydowo Wielkie	20-56	12	28	śląd osadniczy, śląd osadniczy	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	
126	Niebrzydowo Wielkie	20-56	13	29	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
127	Niebrzydowo Wielkie	20-56	14	30	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
128	Gulbity	20-56	13	31	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
129	Niebrzydowo Wielkie	20-56	15	32	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
130	Niebrzydowo Wielkie	20-56	16	33	śląd osadniczy	starożytność	
131	Jurki	20-56	3	34	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
132	Jurki	20-56	4	35	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
133	Łączno	20-56	2	36	osada, śląd osadniczy	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	
134	Nowy Dwór	20-56	13	37	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
135	Nowy Dwór	20-56	14	38	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, nowożytność	
136	Jurki	20-56	5	39	osada	wczesne średniowiecze	

137	Jurki	20-56	6	40	śląd osadniczy, osada, śląd osadniczy	starożytność, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	
138	Jurki	20-56	7	41	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, nowożytność	
139	Jurki	20-56	8	42	osada, śląd osadniczy	późne średniowiecze, nowożytność	
140	Jurki	20-56	9	43	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, nowożytność	
141	Jurki	20-56	10	44	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, nowożytność	
142	Łączno	20-56	3	45	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
143	Łączno	20-56	4	46	śląd osadniczy	starożytność	
144	Jurki	20-56	11	47	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, nowożytność	
145	Jurki	20-56	12	48	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, nowożytność	
146	Jurki	20-56	13	49	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
147	Jurki	20-56	14	50	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, nowożytność	
148	Jurki	20-56	15	51	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
149	Jurki	20-56	16	52	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, nowożytność	
150	Łączno	20-56	5	53	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
151	Łączno	20-56	6	54	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
152	Łączno	20-56	7	55	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
153	Łączno	20-56	8	56	śląd produkcyjny, osada, śląd osadniczy	okres wpływów rzymskich, późne średniowiecze, nowożytność	
154	Łączno	20-56	9	57	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
155	Łączno	20-56	10	58	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, nowożytność	
156	Łączno	20-56	11	59	śląd osadniczy, śląd osadniczy	starożytność, późne średniowiecze	
157	Łączno	20-56	12	60	osada	późne średniowiecze	
158	Łączno	20-56	13	61	śląd osadniczy	późne średniowiecze	

159	Łączno	20-56	14	62	osada	późne średniowiecze	
160	Łączno	20-56	15	63	osada	późne średniowiecze	
161	Łączno	20-56	16	64	śląd osadniczy, śląd osadniczy, śląd osadniczy	starożytność, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	
162	Łączno	20-56	18	66	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
163	Łączno	20-56	19	67	osada, śląd osadniczy	wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	
164	Łączno	20-56	20	68	śląd osadniczy	nowożytność	
165	Łączno	20-56	1	69	groby	neolit	
166	Plebania Wólka	20-56	1	brak	założenia obronne	brak datowania	
167	Łączno	20-56	17	65	śląd osadniczy	wczesne średniowiecze	
168	Jędrzychówko	21-55	12	21	osada	wczesne średniowiecze - VII - XI wiek	
169	Jędrzychówko	21-55	13	22	śląd osadniczy	nowożytność - XVII - XVIII wiek	
170	Jędrzychówko	21-55	14	23	śląd osadniczy	starożytność	
171	Jędrzychówko	21-55	15	24	śląd osadniczy, śląd osadniczy	starożytność, wczesne średniowiecze	
172	Jędrzychówko	21-55	16	25	śląd osadniczy	wczesne średniowiecze	
173	Jędrzychówko	21-55	17	26	śląd osadniczy	epoka kamienna	
174	Jędrzychówko	21-55	18	27	śląd osadniczy	epoka kamienna	
175	Jędrzychówko	21-55	19	28	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
176	Nowy Dwór	21-55	15	29	osada	późne średniowiecze - XIII - XV wiek	
177	Nowy Dwór	21-55	16	30	śląd osadniczy	epoka kamienna	
178	Jędrzychówko	21-55	20	31	śląd osadniczy	epoka kamienna	
179	Morąg	21-56	1	1	zamek	średniowiecze - XIII - XV wiek	A-65/0 z 27.06.1953r. C-159 z 2.07.1992 r.
180	Morąg	21-56	2	2	średniowieczne założenia miasta	XIV wiek	C-159 z 2.07.1992 r.
181	Morąg	21-56	3	3	śląd osadniczy - okucie brązowe	brak	
182	Morąg	21-56	4	4	śląd osadniczy	brak	
183	Morąg	21-56	5	5	cmentarzysko (+monety)	XVI wiek	
184	Morąg	21-56	6	6	stan osadniczy	neolit	
185	Morąg	21-56	7	7	śląd osadniczy	brak	

186	Bogaczewo	21-56	1	8	cmentarzysko szkieletowe	okres rzymski
187	Bogaczewo	21-56	2	9	kurhan	wczesna epoka żelaza
188	Dury	21-56	1	10	cmentarzysko kurhanowe	wczesna epoka żelaza
189	Jędrychówko	21-56	1	11	cmentarzysko kurhanowe	wczesna epoka żelaza
190	Kruszewnia	21-56	1	12	cmentarzysko	okres rzymski
191	Morąg	21-56	8	13	śląd produkcji, śląd osadnictwa	średniowiecze, okres nowożytny
192	Nowy Dwór	21-56	1	14	śląd osadnictwa	średniowiecze
193	Nowy Dwór	21-56	2	15	śląd produkcji, osada	średniowiecze, średniowiecze
194	Morąg	21-56	9	16	śląd osadnictwa	późne średniowiecze
195	Nowy Dwór	21-56	3	17	osada, osada	średniowiecze, okres nowożytny
196	Nowy Dwór	21-56	4	18	osada, śląd produkcji, śląd osadnictwa	późne średniowiecze, średniowiecze, okres nowożytny
197	Nowy Dwór	21-56	5	19	śląd osadnictwa	późne średniowiecze
198	Nowy Dwór	21-56	6	20	śląd osadnictwa	późne średniowiecze
199	Nowy Dwór	21-56	7	21	osada, śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, starożytność, okres nowożytny
200	Jędrychówko	21-56	2	22	śląd osadniczy	późne średniowiecze
201	Jędrychówko	21-56	3	23	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, okres nowożytny
202	Jędrychówko	21-56	4	24	śląd osadniczy	późne średniowiecze
203	Kruszewnia	21-56	2	25	osada, śląd produkcji, śląd osadnictwa	średniowiecze, średniowiecze, okres nowożytny
204	Kruszewnia	21-56	3	26	osada, śląd produkcji	późne średniowiecze, nowożytny
205	Kruszewnia	21-56	4	27	śląd osadnictwa	późne średniowiecze
206	Kruszewnia	21-56	5	28	śląd produkcji, śląd osadnictwa	średniowiecze, późne średniowiecze
207	Kruszewnia	21-56	6	29	śląd osadnictwa, śląd osadnictwa	późne średniowiecze, nowożytność
208	Kruszewnia	21-56	7	30	śląd osadniczy	późne średniowiecze
209	Bramka	21-56	2	31	śląd osadniczy	starożytność
210	Kruszewnia	21-56	8	32	śląd osadniczy	późne średniowiecze

211	Kruszewnia	21-56	9	33	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
212	Kruszewnia	21-56	10	34	śląd osadniczy, śląd osadniczy, śląd osadniczy	starożytność, późne średniowiecze, okres nowożytny	
213	Kruszewnia	21-56	11	35	grodzisko	wczesna epoka żelaza (kultura kurhanów zach-bańt)	C-137 z 18.10.1989 r.
214	Kruszewnia	21-56	12	36	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
215	Maliniak	21-56	1	37	śląd osadniczy	epoka kamienna	
216	Maliniak	21-56	2	38	śląd osadniczy	nowożytność	
217	Bogaczewo	21-56	7	39	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
218	Bogaczewo	21-56	8	40	śląd osadniczy	nowożytność	
219	Bogaczewo	21-56	9	41	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, nowożytność	
220	Bogaczewo	21-56	10	42	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
221	Bogaczewo	21-56	11	43	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
222	Bogaczewo	21-56	12	44	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, nowożytność	
223	Bogaczewo	21-56	13	45	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, nowożytność	
224	Bogaczewo	21-56	14	46	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
225	Bogaczewo	21-56	15	47	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
226	Bogaczewo	21-56	16	48	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, nowożytność	
227	Jędrychówko	21-56	49	25	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
228	Jędrychówko	21-56	6	50	śląd osadniczy, ład osadniczy	późne średniowiecze, okres nowożytny	
229	Jędrychówko	21-56	6	51	osada, osada	wczesna epoka żelaza, okres wpływów rzymskich	
230	Jędrychówko	21-56	8	52	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, okres nowożytny	
231	Jędrychówko	21-56	9	53	osada	późne średniowiecze	
232	Jędrychówko	21-56	10	54	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
233	Raj	21-56	2	55	śląd osadniczy	nowożytność	
234	Jędrychówko	21-56	11	56	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
235	Morąg	21-56	10	57	osada	okres rzymski	
236	Tątlawki	21-57	1	11	grodzisko	okres średniowieczny	
237	Wilnowo	21-57	2	12	śląd osadniczy,	starożytność,	

					punkt osadniczy	okres nowożytny	
238	Bogaczewo	21-57	3	1	osiedle nawodne (pale)	nieokreślona	
239	Kretowiny	21-57	2	3	cmentarzysko	nieokreślona	
240	Kretowiny	21-57	3	4	śląd osadniczy	okres średniowieczny	
241	Kretowiny	21-57	5	5	ślady ceramiki	nieokreślona	
242	Kretowiny	21-57	6	6	osada, osada	epoka brązu, późne średniowiecze	
243	Kretowiny	21-57	7	7	osada, skarb (osiem naramienników brązowych, jeden naszyjnik z brązu)	wczesna epoka żelaza, wczesna epoka żelaza	
244	Kretowiny	21-57	8	8	śląd osadnictwa	epoka kamienna	
245	Kretowiny	21-57	9	9	śląd osadnictwa	neolit	
246	Kretowiny	21-57	10	10	osiedle obronne	wczesna epoka żelaza	
247	Wilnowo	21-57	3	14	punkt osadniczy, punkt osadniczy	późne średniowiecze, okres nowożytny	
248	Wilnowo	21-57	4	16	śląd osadniczy	wczesna epoka żelaza	
249	Wilnowo	21-57	5	17	osada	okres nowożytny	
250	Wilnowo	21-57	6	18	punkt osadniczy	późne średniowiecze	
251	Wilnowo	21-57	1	27	śląd osadniczy, punkt osadniczy	okres starożytny, późne średniowiecze	
252	Wilnowo	21-57	7	28	śląd osadniczy	późne średniowiecze	
253	Wilnowo	21-57	8	42	punkt osadniczy	późne średniowiecze	
254	Wilnowo	21-57	9	43	punkt osadniczy	późne średniowiecze	
255	Bogaczewo	21-57	4	47	punkt osadniczy, osada	wczesna epoka żelaza, wczesne średniowiecze	
256	Bogaczewo	21-57	5	48	śląd osadniczy, osada, śląd osadniczy	wczesna epoka żelaza, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze	
257	Bogaczewo	21-57	6	49	śląd osadniczy, śląd osadniczy	wczesna epoka żelaza, późne średniowiecze	
258	Żabi Róg	21-57	3	50	cmentarzysko, kurhan	wczesna epoka żelaza, nieokreślone	
259	Żabi Róg	21-57	4	51	śląd osadniczy	wczesna epoka żelaza	
260	Kretowiny	21-57	11	52	osada	neolit	
261	Wenecja	22-55	1	1	gródek	średniowiecze	C-039 z 14.11.1968 r.
262	Wenecja	22-55	2	2	gródek stożkowaty	wczesne średniowiecze	C-043 z 18.11.1968 r.

263	Wenecja	22-55	3	11	osada, ślad osadniczy	starożytność, epoka kamienna	
264	Wenecja	22-55	4	12	osada, ślad osadniczy	starożytność, epoka kamienna	
265	Wenecja	22-55	5	13	ślad osadniczy	wczesne średniowiecze	
266	Wenecja	22-55	6	14	ślad osadniczy	epoka kamienna, późne średniowiecze	
267	Wenecja	22-55	7	15	ślad osadniczy	wczesne średniowiecze	
268	Wenecja	22-55	8	16	osada	wczesne średniowiecze	
269	Wenecja	22-55	9	17	ślad osadniczy, ślad osadniczy	starożytność, nowożytność	
270	Wenecja	22-55	10	18	ślad osadniczy	starożytność	
271	Wenecja	22-55	11	19	ślad osadniczy	późne średniowiecze	
272	Wenecja	22-55	12	20	ślad osadniczy	późne średniowiecze	
273	Wenecja	22-55	13	21	ślad osadniczy	nowożytność	
274	Wenecja	22-55	14	22	osada	późne średniowiecze	
275	Wenecja	22-55	15	23	osada	późne średniowiecze	
276	Wenecja	22-55	16	24	ślad osadniczy	nowożytność	
277	Wenecja	22-55	27	25	ślad osadniczy	późne średniowiecze	
278	Wenecja	22-55	28	26	ślad osadniczy	wczesna epoka żelaza	
279	Wenecja	22-55	19	27	ślad osadniczy	późne średniowiecze	
280	Wenecja	22-55	20	28	ślad osadniczy	nowożytność	
281	Kudypy	22-55	1	37	osada	późne średniowiecze	
282	Słonecznik	22-55	1	38	ślad osadniczy	późne średniowiecze	
283	Słonecznik	22-55	2	39	ślad osadniczy	późne średniowiecze	
284	Słonecznik	22-55	3	40	ślad osadniczy	nowożytność	
285	Słonecznik	22-55	4	41	ślad osadniczy	późne średniowiecze	
286	Słonecznik	22-55	5	42	ślad osadniczy	późne średniowiecze	
287	Słonecznik	22-55	6	43	ślad osadniczy	późne średniowiecze	
288	Słonecznik	22-55	7	44	ślad osadniczy	późne średniowiecze	
289	Słonecznik	22-55	8	45	ślad osadniczy	późne średniowiecze	
290	Słonecznik	22-55	9	46	ślad osadniczy	późne średniowiecze	
291	Słonecznik	22-55	10	47	ślad osadniczy	późne średniowiecze	
292	Słonecznik	22-55	11	48	ślad osadniczy	późne średniowiecze	
293	Słonecznik	22-55	12	49	osada	późne średniowiecze	
294	Słonecznik	22-55	13	50	ślad osadniczy	późne średniowiecze	

295	Słonecznik	22-55	14	51	śląd osadniczy	późne średniowiecze
296	Słonecznik	22-55	15	52	śląd osadniczy	późne średniowiecze
297	Słonecznik	22-55	16	53	śląd osadniczy	późne średniowiecze
298	Żabi Róg	22-57	1	1	kurhan	wczesna epoka żelaza
299	Żabi Róg	22-57	2	2	kurhan	wczesna epoka żelaza
300	Żabi Róg	22-57	3	3	kurhan	wczesna epoka żelaza
301	Żabi Róg	22-57	4	4	śląd osadniczy	nowożytność - XVIII-XIX wiek
302	Żabi Róg	22-57	5	5	śląd osadniczy, śląd osadniczy, śląd osadniczy	epoka brązu, późne średniowiecze, okres nowożytny
303	Żabi Róg	22-57	6	6	znalezisko luźne, znalezisko luźne	późne średniowiecze, okres nowożytny
304	Lusajny Małe	22-57	1	20	cmentarzysko kurhanowe	epoka brązu - II faza
305	Słonecznik	23-55	23	5	kurhan	starożytność
306	Słonecznik	23-55	28	1	osada	późne średniowiecze
307	Słonecznik	23-55	3	2	śląd osadniczy, śląd osadniczy	starożytność, nowożytność
308	Słonecznik	23-55	20	3	śląd osadniczy, śląd osadniczy, śląd osadniczy	starożytność, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze
309	Słonecznik	23-55	21	4	śląd osadniczy	wczesne średniowiecze
310	Słonecznik	23-55	23	6	śląd osadniczy, śląd osadniczy	epoka kamienna, późne średniowiecze
311	Słonecznik	23-55	24	7	śląd osadniczy	późne średniowiecze
312	Słonecznik	23-55	25	8	śląd osadniczy	starożytność
313	Słonecznik	23-55	26	9	śląd osadniczy	późne średniowiecze
314	Słonecznik	23-55	27	10	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, nowożytność
315	Słonecznik	23-55	28	11	śląd osadniczy	późne średniowiecze
316	Słonecznik	23-55	29	12	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, nowożytność
317	Słonecznik	23-55	30	13	śląd osadniczy, śląd osadniczy	późne średniowiecze, nowożytność
318	Słonecznik (Bartężek)	23-55	17	25	gródek stożkowaty (kopiec podworski)	nowożytność
319	Słonecznik	23-56	1	1	śląd osadniczy,	średniowiecze,

					śląd osadniczy	nowożytność	
320	Słonecznik	23-56	2	2	osada, osada	średniowiecze, nowożytność	
321	Ruś	23-56	1	3	śląd osadniczy, śląd osadniczy	średniowiecze, nowożytność	

6.7 Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Do rejestru zabytków nie wpisuje się zabytków wpisanych do inwentarza muzeum. Muzea stanowią najważniejszą formę organizacyjną opieki nad zabytkami ruchomymi. Sprawy związane z ochroną zbiorów muzealnych reguluje *ustawa o muzeach (t. j. Dz. U. z 2018 r. poz. 720)*.

Na terenie Gminy Morąg działa Oddział Muzeum Warmii i Mazur - Muzeum im. J.G. Herdera w Morągu. Stanowi on jeden z siedmiu oddziałów Muzeum Warmii i Mazur, mieści się w dawnym pałacu Dohnów, znajduje się tu ekspozycja o patronie Muzeum (Johannie G. Herderze - najznakomitszym mieszkańcu Morąga) oraz wystawy sztuki i rzemiosła artystycznego. W czterech pomieszczeniach barokowego pałacu urządzono ekspozycje o charakterze wnętrz mieszkalnych: komnatę barokową z przełomu XVIII i XIX w., salonik biedermeierowski z lat 1815 - 1850, gabinet w typie II empire z lat 1852 -1870 oraz salonik secesyjny z przełomu XIX i XX w. Każdego roku w sierpniu organizowany jest festyn historyczny popularyzujący placówkę i postać wybitnego filozofa.

Morąska Izba Pamięci Historycznej, która mieści się w piwnicach morąskiego zabytkowego ratusza posiada ekspozycje dawnych fotografii i przedmiotów przedstawiających lokalną tradycję i kulturę. Gmina we współpracy Morąskim Bractwem Historycznym MAWRIN organizuje działalność Izby. Ponadto w piwnicach znajdują się stałe ekspozycje zawierające informacje historyczne, źródła kartograficzne, dokumenty i liczne fotografie przedstawiające historię Morąga i okolic wpisaną w dzieje Prus Wschodnich.

6.8 Dziedzictwo niematerialne

W rozumieniu Konwencji UNESCO, której tekst został przyjęty na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Dziedzictwo niematerialne to rodzaj dziedzictwa, który jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne w rozumieniu wspomnianej wyżej Konwencji obejmuje:

- ✓ tradycje i przekazy ustne, w tym język jako narzędzie przekazu,
- ✓ spektakle i widowiska,
- ✓ zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- ✓ wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki,
- ✓ umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Przykładem dziedzictwa niematerialnego gminy Morąg jest sam jej herb. Przedstawia on stojącego pielgrzyma w czarnej szacie na złotym polu, stojącego boso na ziemi. W prawej ręce niesie czerwony kij z butlą wody a w lewej muszlę pielgrzyma - symbol pielgrzymujących do Santiago de Compostela.

Na pieczęci z 1446 r., którą przedstawiciele miasta użyli do zatwierdzenia przystąpienia Morąga do Związku Pruskiego, herb przedstawiał młodego mężczyznę z maczugą (lub fłaszą pielgrzymią)

w lewej ręce i kamieniem (kulą lub muszlą pielgrzyma) w prawej ręce. Barwy miasta były niebieskie (tunika młodzieńca) i złote (tło). Od XVI w. miasto używało herbu przedstawiającego postać Murzyna w fartuchu, z kijem na plecach, na tle gwiazdzonego nieba. Taka interpretacja herbu wynikała z przypadkowej zbieżności nazwy miasta ze słowem Mohr, znaczącym w języku niemieckim "Murzyn". W tym czasie prawdziwa geneza herbu była zapomniana. Pierwotny herb przywrócono w 1887 r.

W tym czasie sporna była kwestia, kogo przedstawia postać w herbie: pogańskiego Prusa, średniowiecznego pielgrzyma, czy też może św. Jakuba Młodsze.

Czarna barwa szaty pielgrzymiej jest symbolem stateczności, powagi i pokory a także

wyrzeczenia światowego blichtru. Herb powstał w XIV stuleciu z inicjatywy szpitalnika Zakonu Krzyżackiego, komtura elbląskiego i przedstawia pielgrzyma. W zakonie krzyżackim tradycja pielgrzymia była żywa, co widać także w symbolice heraldycznej miast okolicznych.

Pątnicy pielgrzymujący do Ziemi Świętej, do grobu Jakuba w Composteli, wracając zabierali ze sobą na pamiątkę pielgrzymki, muszlę przegrzebka, która była znakiem i dowodem odbycia pielgrzymki tak oczywistym, iż wkrótce stała się symbolem pielgrzymek w ogóle. Muszle tych małży znajdowano w osadach rzecznych w Gdańsku. W wachlarzowatym kształcie muszli niektórzy badacze dopatrują pięciu dróg do sanktuarium w Compostelli. Zielona murawa symbolizuje kraj, miejsce. Tykwa i laska są atrybutami pielgrzyma.

Znamiona dziedzictwa niematerialnego nosi także hejnał Morąga skomponowany przez Marka Sewena z Warszawy. Został ustanowiony w czerwcu 2004 r. Zakorzenił się on już w głowach mieszkańców na dobre. Jest odtwarzany z wieży zabytkowego ratusza na morąskim rynku codziennie o godzinie 12.00. Zarówno mieszkańcy, jak i turyści mogą zatrzymać się w południe na Starym Mieście w Morągu i wysłuchać hejnału granego na trąbce, odtwarzanego czterokrotnie „na cztery strony świata”.

Na terenie miasta Morąg ponadto funkcjonują ośrodki kulturalne takie jak:

Morąski Dom Kultury - to samorządowa instytucja kultury prowadząca wielokierunkową działalność rozwijającą i zaspokajającą potrzeby kulturalne mieszkańców oraz upowszechniającą i promującą w zakresie kultury lokalnej w kraju i za granicą. Do jej podstawowych zadań należą m.in.:

- ✓ organizowanie różnorodnych form edukacji kulturalnej,
- ✓ organizowanie spektakli, koncertów, festiwali, wystaw, imprez artystycznych, rozrywkowych oraz turystycznych,
- ✓ koordynowanie działań na terenie miasta w zakresie organizacji imprez kulturalnych,
- ✓ stwarzanie warunków dla amatorskich ruchów artystycznych, kół, klubów zainteresowań, sekcji, zespołów,
- ✓ prowadzenie działalności instruktażowo - metodycznej.

W ramach Morąskiego Domu Kultury działają sekcje oraz koła zainteresowań, są to m.in.: koło plastyczne, koło teatralno - ruchowe, aerobik, gimnastyka artystyczna, koło szachowe i warcabowe, koło literackie, koło modelarskie, Chór Seniora "Morążanki", Koło Rencistów i Emerytów.

W Morąskim Domu Kultury funkcjonuje także Kino "Narie".

Miejska Biblioteka Publiczna im. K.I. Gałczyńskiego - placówka sprawuje nadzór nad bibliotekami publicznymi na terenie miasta i gminy Morąg, sieć biblioteczną MBP stanowi pięć filii bibliotecznych zlokalizowanych na terenie gminy. W ostatnich latach nastąpiła komputeryzacja biblioteki, czytelnicy mają możliwość skorzystania z wypożyczeń zbiorów multimedialnych. Placówka prowadzi współpracę z lokalnymi instytucjami i organizacjami pozarządowymi w zakresie rozwoju kultury i twórczości lokalnych artystów.

5. 7. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY - ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Analiza SWOT jest jednym z podstawowych narzędzi diagnostycznych. Określa ona cztery ważne elementy oceny: mocne i słabe strony, czyli pozytywne i negatywne warunki wewnętrzne oraz szanse i zagrożenia, czyli pozytywne i negatywne warunki zewnętrzne. Niniejsza analiza jest podstawą do określenia celów i kierunków działania gminy Morąg w zakresie ochrony zabytków.

Tabela 5. Analiza SWOT Gminy Morąg.

Mocne strony
<ul style="list-style-type: none"> • potencjał kulturowy, związany z nagromadzeniem zabytków, bogatą historią oraz atrakcjami kulturalnymi, • wysokie walory historyczne, artystyczne i kulturowe, • bliskość Elbląga, • obecność wielu wartościowych obiektów i zespołów obiektów wpisanych do rejestru zabytków, • zachowane obiekty sakralne oraz nekropolie o wysokiej wartości kulturowej, • utrzymanie w dobrym stanie większości obiektów sakralnych oraz obiektów użyteczności publicznej. • duża część gminy posiada uchwalone miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.
Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • degradacja obiektów zabytkowych w wyniku użytkowania przez mieszkańców i właścicieli, • brak oznakowania miejsc atrakcyjnych kulturowo i turystycznie, • brak oznakowania obiektów zabytkowych i miejsc historycznych, • brak rozwiniętej bazy noclegowej, • trudna sytuacja budżetu państwa, czego efektem są niedostateczne, w stosunku do istniejących potrzeb, środki finansowe przeznaczone na aktywne formy przeciwdziałania bezrobociu, pomoc socjalną, edukację, kulturę i sztukę, bezpieczeństwo publiczne, a także zmniejszające się rozmiary przekazywanych do budżetów jednostek samorządu terytorialnego - dotacji i subwencji, • trudności finansowe właścicieli obiektów zabytkowych, • brak środków na prowadzenie dokładnych badań archeologicznych, architektonicznych i historycznych.
Szanse
<ul style="list-style-type: none"> • prace remontowo-konserwatorskie obiektów zabytkowych, • obiekty o znaczeniu zabytkowym, historycznym czy przyrodniczym powinny zyskać opisy prezentowane na tablicach, • wykreowanie atrakcyjnych ofert turystycznych dla osób przybywających do gminy, • wyznaczenie szlaków turystycznych, • uwzględnienie zagadnień z zakresu ochrony zabytków w programach rozwojowych gminy, • organizowanie imprez sportowo-kulturalnych zwłaszcza o zasięgu ponadlokalnym, • wykorzystanie funduszy europejskich, • zwiększanie udziału funduszy prywatnych w pracach związanych z ochroną zabytków (współpraca z obecnymi właścicielami nieruchomości), • rozwijanie świadomości kulturowo-historycznej i ekologicznej mieszkańców (budowa ścieżek edukacyjnych, montaż tablic informacyjnych przy zabytkach oraz tablic prowadzących do zabytków).
Zagrożenia

- rosnące koszty renowacji i konserwacji obiektów zabytkowych,
- wysokie koszty zachowania odrestaurowanych zabytków,
- skumulowanie wydatków związane ze złym i bardzo złym stanem obiektów zabytkowych zagrożonych destrukcją,
- niedostatek środków publicznych na rewitalizację,
- mała świadomość społeczna odnośnie walorów obiektów zabytkowych i ich znaczenia dla rozwoju gminy,
- brak potencjalnych inwestorów.

6. 8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY MORĄG

Celem niniejszego programu, opracowanego w oparciu o Gminną Ewidencję Zabytków, jest stworzenie wieloletniej strategii ochrony zabytków znajdujących się na terenie gminy Morąg. Misją gminy Morąg, w kontekście zachowania i ochrony jej dziedzictwa kulturowego jest: **"świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego, poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych, a także racjonalne wykorzystanie istniejących zasobów dla rozwoju społeczno-gospodarczego gminy"**.

W poprzednim *Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Morąg na lata 2014-2018* wyznaczono kilka głównych priorytetów oraz ich kierunki i zadania. Niektóre z nich mają charakter długofalowy, przez co nie było możliwości zrealizowania ich w okresie obowiązywania programu. W związku z tym planuje się ich wykonanie w kolejnym okresie. Spośród zaplanowanych działań udało się zrealizować następujące:

- Priorytet 1: Konsekwentne realizowanie zadań samorządu w zakresie ochrony zabytków.

Gmina Morąg podpisała porozumienie z Wojewodą Warmińsko-Mazurskim w sprawie powierzenia i prowadzenia zadań w zakresie administracji rządowej dotyczącej obowiązku utrzymania grobów i cmentarzy wojennych w ramach których otrzymywana jest dotacja.

- Priorytet 2: Racjonalne wykorzystanie funduszy gminnych na prace konserwatorskie i dokumentacyjne.

W ramach wykorzystania funduszy gminnych i unijnych opracowany został Lokalny Program Rewitalizacji dla Miasta Morąga do roku 2023. Zatwierdzony został uchwałą Nr XVIII/262/16 Rady Miejskiej w Morągu dnia 30 marca 2016 r. Programuje on kierunki działań, będące ramami do prowadzenia w przyszłości procesów rewitalizacyjnych. Głównym celem rewitalizacji jest wyprowadzenie obszaru zdegradowanego ze stanu kryzysowego.

W ramach wykorzystania funduszy gminnych zostały udzielone dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na terenie Gminy Morąg. W 2017 roku została udzielona dotacja dla Parafii Rzymskokatolickiej p.w. Matki Boskiej Szkaplerznej w Kalniku w kwocie 40,000 zł. na prace polegające na remoncie schodów przy kościele. W 2018 roku zostały udzielone dotacje dla:

- Parafii Rzymskokatolickiej p.w. Matki Bożej Miłosierdzia w Strużynie w kwocie 40,000 zł. na prace restauratorskie i roboty budowlane w zakresie malowania elewacji zewnętrznej kościoła;
- Parafii Rzymskokatolickiej p.w. Przemienienia Pańskiego w Chojniku w kwocie 40,000 zł. na prace restauratorskie i roboty budowlane w zakresie wymiany poszycia dachowego kościoła;
- Parafii Rzymskokatolickiej p.w. Matki Boskiej Szkaplerznej w Kalniku w kwocie 40,000 zł. na prace restauratorskie i roboty budowlane w zakresie uzupełnienia tynków i malowania wnętrza kościoła;
- Parafii Rzymskokatolickiej p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Słoneczniku w łącznej kwocie 40,000 zł. w tym na prace restauratorskie polegające na wymianie poszycia dachowego zabytkowego kościoła w Słoneczniku i prace rewaloryzacyjne zabytkowej kaplicy w Wenecji;
- Parafii Rzymskokatolickiej p.w. Świętego Józefa w Morągu w kwocie 90,000 zł. na prace konserwatorskie elewacji zachodniej i północnej kościoła p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła w

Morągu.

- Priorytet 4. Wspieranie projektów związanych z opieką nad zabytkami i zagospodarowaniem obiektów zabytkowych.

Jednym z takich działań była pomoc w pozyskaniu środków na remont kościoła pw. Matki Bożej Szkaplerznej w Kalniku. W związku z otrzymaniem dotacji zostały odrestaurowane mury, naprawiono dach oraz elewację zewnętrzną kościoła.

Gmina Morąg uczestniczyła w projekcie „Modernizacja i rozbudowa regionalnego systemu informacji turystycznej” ROP Warmia i Mazury na lata 2007-2013. Projekt został zrealizowany w partnerstwie z 23 jednostkami. W ramach projektu powstała aplikacja mobilna „my-guide” przedstawiająca aktualne informacje o miejscowościach i atrakcjach Warmii i Mazur, wydarzenia, szlaki turystyczne i trasy wycieczek. My-guide jest jednym z najbardziej rozbudowanych i funkcjonalnych systemów na rynku, przystosowanym do indywidualnego zwiedzania. Treści aplikacji można odczytać, obejrzeć oraz odsłuchać.

- Priorytet 6: Powstrzymanie degradacji zagrożonych obiektów zabytkowych i obszarów oraz podjęcie działań w celu poprawy stanu ich zachowania.

Gmina Morąg podejmuje współpracę z innymi placówkami mającymi na celu poprawę jakości historycznej przestrzeni publicznej oraz wartości zabytkowych. Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji w Morągu wykonało konstrukcje wsporcze pod armaty, fundamenty pod koła i zaczep. Zostały wykonane prace polegające na oczyszczeniu elementów drewnianych armat i zabezpieczeniu impregnatem.

Fundacja DAJNA w 2015 r. na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie przeprowadziła interwencyjne badania ratownicze stanowisk archeologicznych w Gminie Morąg w miejscowości Strużyna. Przebadano i zadokumentowano kurhany z wczesnej epoki żelaza.

W 2016 r. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Olsztynie Delegatura w Elblągu wydał pozwolenia na :

- prowadzenie w ramach realizacji programu naukowego „katalog grodzisk Warmii i Mazur” badań archeologicznych, polegających na wykonaniu wykopu sondażowego na stanowisku nr II w miejscowości Tątlawki gm. Morąg na obszarze AZP 22-57/21, dz. Nr 3135 obręb Tątlawki;
- prowadzenie w ramach realizacji programu naukowego „Katalog grodzisk Warmii i Mazur” w miejscowości Strużyna, gm. Morąg, na obszarze AZP 19-56/54, dz. Nr 3057/1 obręb Strużyna, wpisanym do rejestru zabytków decyzja nr C-198 z dnia 28.12.1995 r. jako „grodzisko wczesnośredniowieczne, cyplowe, wieloczołowe” dz. Nr 3057/ obręb Strużyna;
- prowadzenie w ramach realizacji programu naukowego „Katalog grodzisk Warmii i Maur” badań archeologicznych, polegających na wykonaniu wykopu sondażowego na stanowisku nr XXIV w miejscowości Strużyna gm. Morąg, na obszarze AZP 19-56/55, dz. Nr 3050 obręb Strużyna.

- Priorytet 9: Prowadzenie działań planistycznych i inwestycyjnych mających na celu powstrzymanie degradacji obszarów i obiektów zabytkowych i kulturowych oraz podjęcie wielopłaszczyznowych działań mających na celu poprawę stanu zabytków.

W czasie obowiązywania Programu Opieki nad zabytkami Rada Miejska w Morągu podjęła uchwałę o zmianie Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Morąg obszar miasta oraz uchwałę w sprawie zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru miasta Morąg. W toku procedur planistycznych przeprowadzono uzgodnienia projektu zmiany planu oraz zmiany Studium z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Olsztynie. W opracowaniach planistycznych zostały określone kierunki i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków.

W 2016 r. zostało wykonane oświetlenie parkowe w ciągu ulicy Mickiewicza składające się z 8 punktów świetlnych, położone wzdłuż murów obronnych.

Dnia 1 października 2018 roku została przyjęta Zarządzeniem Burmistrza Morąga Nr 846/18 aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków obejmująca obszar Gminy Morąg tj. miasta Morąga i tereny wiejskie (zarządzenie Nr 776/18 z dnia 1 czerwca 2018 r.).

- Priorytet 11: Prowadzenie działań informacyjnych, popularyzacyjnych i edukacyjnych związanych z promocją zabytków gminy i walorów krajoznawstwa kulturowego.

Gmina Morąg prowadzi działania informacyjne i edukacyjne poprzez promowanie walorów

krajobrazowych i zabytków znajdujących się na terenie gminy.

Zwiększenie oferty rekreacyjnej Gminy Morąg dla turystów i mieszkańców nastąpiło poprzez organizację cyklu rajdów turystycznych:

- Rekreacyjny Rajd Rowerowy „Nieznane Miejsca Gminy Morąg” z przewodnikiem turystycznym. Wycieczka i zwiedzanie z poznaniem historii miasta, legend;
- Bieg uliczny Szlakiem Morąskich Zabytków mający na celu popularyzację i upowszechnianie biegania, promocję zdrowego stylu życia oraz promocję miasta i gminy Morąg;
- Rajd Pieszy „Szlakiem Morąskich Zabytków” zwiedzanie Morąga z przewodnikiem turystycznym, który opowiadał o historii miasta oraz legendach i ciekawostkach dotyczących Morąga.
- Pieszy Rajd Historyczny „Spacer po dawnym Morągu”, zorganizowany w celu uczczenia 690-lecia nadania praw miejskich Miastu Morąg, podczas którego uczestnicy poznali historię miasta, jego rozwój i zmiany na przestrzeni lat;
- III Rajd Pieszy „Szlakiem Morąskich Zabytków”, zwiedzanie Morąga z przewodnikiem turystycznym, który opowiadał o historii miasta oraz legendach i ciekawostkach dotyczących Morąga;
- IV Rajd Pieszy „Szlakiem Morąskich Zabytków”,
- II Rekreacyjny Rajd Rowerowy „Nieznane Miejsca w Gminie Morąg” z przewodnikiem turystycznym. Wycieczka i zwiedzanie z poznaniem historii miasta, legend;
- III Rekreacyjny Rajd Rowerowy „Nieznane Miejsca w Gminie Morąg”,
- Muzealna Noc z Herderem, popołudniowo-nocna impreza w Muzeum promująca najwybitniejszą postać związaną z Morągiem, patronem Muzeum w Morągu. Impreza odbyła się z okazji urodzin Herdera;
- VI Bieg Uliczny „Szlakiem Morąskich Zabytków” – cykliczna impreza odbywająca się zawsze po Świątach Wielkanocnych, trasa przebiega ulicami Morąga.

Gmina Morąg podjęła szereg przedsięwzięć promocyjnych w zakresie popularyzacji zagadnień dotyczących zabytków i historii gminy. Większość zadań związanych z rozwojem ruchu turystycznego na terenie Gminy Morąg przejęło Stowarzyszenie Lokalna Organizacja Turystyczna „Kraina Nieodkrytych Tajemnic” z siedzibą w Morągu. W zakresie zadań w obszarze turystyki, LOT wykonało następujące zadania:

- w 2015 r. realizując zadanie publiczne i korzystając z dotacji z budżetu Gminy Morąg, wydała drukiem Przewodnik Turystyczny po Gminie Morąg z aktualnymi informacjami o wszystkich atrakcjach Gminy Morąg, z aktualnym planem Miasta, mapą Gminy z zaznaczonymi szlakami rowerowymi i pieszymi oraz mapą batymetryczną Jeziora Narie. Przewodnik jest kompleksowym źródłem informacji o Gminie Morąg, o jej historii, położeniu, atrakcjach turystycznych, krajobrazowych, przyrodniczych i kulturalnych. Przewodnik jest skierowany zarówno do turystów jak i do mieszkańców Gminy Morąg, którzy mogą pogłębić swoją wiedzę na temat Morąga.
- w 2015 r. opracował i wydał drukiem 3 foldery promocyjne: Morąg „Kraina Nieodkrytych Tajemnic”, Morąg „Aktywnie” oraz mapę ze szlakami rowerowymi Gminy Morąg;
- przygotowanie informatorów turystycznych, kart pocztowych, gadżetów takich jak smycze, torby, długopisy, naklejki i namiot promujący gminę;
- przygotowanie makiet przedstawiających zabytki Morąga, które znajdują się na wystawce w budynku Urzędu Miejskiego w Morągu oraz w Informacji Turystycznej. Makiety przedstawiane są również na stoiskach wyjazdowych promujących Gminę.
- w 2017 r., realizując zadanie publiczne i korzystając z dotacji z budżetu Gminy Morąg, opracowano i wydano drukiem foldery: Morąg „Plan Miasta z Miejskim Szlakiem Turystycznym, Gmina Morąg „Szlaki Rowerowe”, Morąg „Śladami Historii”, Gmina Morąg „Bogactwo Natury”, Gmina Morąg „Kalendarz Wydarzeń 2017”, Gmina Morąg „Turystycznie” w języku angielskim i niemieckim, Broszura „Gmina Morąg” oraz komplet pocztówek w etui z okazji 690-lecia Morąga. Posiadamy też album „Morąg – miasto z przeszłością, miasto z przyszłością” tłumaczony na j. niemiecki, a wydany również w ramach dotacji z budżetu Gminy Morąg w 2016 r. Wszystkie foldery były dystrybuowane w 2017 roku w Informacjach Turystycznych w woj. Warmińsko-Mazurskim, na targach turystycznych i imprezach promocyjnych. Większość folderów przeznaczona jest do dalszej dystrybucji w 2018 roku – do wyczerpania nakładu.
- w 2017 roku opracowano i wdrożono dwie terenowe gry turystycznych po Morągu. Grę Miejską „Zagadkowy Morąg” skierowaną do mieszkańców Gminy Morąg i turystów oraz Grę

Terenową „Tajemnica Morąskiego Pielgrzyma” skierowaną do najmłodszych mieszkańców Gminy Morąg

i turystów. Gry cieszą się bardzo dużym zainteresowaniem, w 2017 roku łącznie wzięło w nich udział ok. 400 osób. Gry są nadal dostępne w Informacji Turystycznej i cieszą się dużym zainteresowaniem.

- w 2018 roku wydano foldery: Morąg „Plan Miasta z Miejskim Szlakiem Turystycznym, Morąg „Kraina Nieodkrytych Tajemnic”, Gmina Morąg „Imprezy 2018”. Wszystkie foldery są i będą dystrybuowane w Informacjach Turystycznych w woj. Warmińsko-Mazurskim, na targach turystycznych i imprezach promocyjnych.

- przygotowanie makiet przedstawiających zabytki Morąga, które znajdują się na wystawce w budynku Urzędu Miejskiego w Morągu oraz w Informacji Turystycznej. Makiety przedstawiane są również na stoiskach wyjazdowych promujących Gminę;

Od 2011 roku działa Morąska Izba Pamięci Historycznej w odrestaurowanych piwnicach morąskiego ratusza, w której zarówno mieszkańcy, jak i turyści mogą zapoznać się z ciekawymi eksponatami i pamiątkami Ziemi Morąskiej. W Piwnicach organizowane są również wystawy i prelekcje.

Działania edukacyjne związane z promocją zabytków gminy i walorów krajoznawstwa kulturowego były realizowane poprzez:

- Urząd Miejski w Morągu przy udziale Lokalnej Organizacji Turystycznej, który zorganizował konkurs wiedzy o Gminie Morąg wśród uczniów szkół podstawowych i gimnazjalnych. Miał on na celu promocję walorów turystycznych, krajoznawczych i historycznych Gminy Morąg oraz promowanie wiedzy o samorządzie i krzewienie lokalnego patriotyzmu.

- Lokalną Organizację Turystyczną, która w 2015 r. z dotacji z budżetu Gminy Morąg realizowała projekt „Czas na Patriotyzm Lokalny - Moja Gmina Morąg”. Zajęcia odbyły się w formie warsztatów, zabaw z konkursami i zabaw animacyjno-integracyjnych. Podczas warsztatów dzieci i młodzież z terenów wiejskich zapoznała się z herbem, flagą i hejnałem Morąga, poznały historię naszego miasta, zapoznały się z naszymi największymi zabytkami i atrakcjami.

Urząd Miejski w Morągu prowadzi profil Gminy Morąg na portalu społecznościowym Facebook <https://www.facebook.com/gmina.morag>, w którym zamieszcza zarówno informacje o bieżących wydarzeniach, jak i promuje Gminę. Dodatkowo ww. informacje zamieszczane są we współpracujących z Urzędem mediach lokalnych: TV Morąg, dwutygodnik Wiadomości Ratuszowe i Gazeta Morąska, portalach internetowych www.mediagroupinfo.pl oraz www.e-morag.pl.

Na terenie miasta Morąg wyznaczony jest Miejski Szlak Turystyczny-szlakiem zabytków. W 2015 r. ustawione zostało nowe oznakowanie Szlaku z opisami w języku polskim i w języku niemieckim. Miejski Szlak Turystyczny przebiegający na terenie Miasta Morąg wskazuje najciekawsze zabytki i zakątki naszego miasta.

Podsumowując realizację Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Morąg na lata 2014-2018 należy stwierdzić, iż cele częściowo zostały osiągnięte. Finansowanie zadań następowało w ramach wyodrębnionych na ten cel środków adekwatnie do zidentyfikowanych potrzeb i możliwości. Zwiększyło się zainteresowanie społeczne posiadany zasobem w Gminie. Podjęto cenne inicjatywy dotyczące wyeksponowania posiadanych obiektów i podjęto działania na rzecz uatrakcyjnienia ich pod względem turystycznym i edukacyjnym. Pozostałe priorytety uwzględnione w Programie, których nie udało się zrealizować zostaną uwzględnione w niniejszym dokumencie.

8.1. Priorytety Programu opieki nad Zabytkami Gminy Morąg na lata 2019-2022

Główne, długoterminowe cele polityki gminy Morąg, związane z ochroną zabytków to:

1. Planowe i konsekwentne realizowanie zadań samorządowych w zakresie ochrony zabytków;
2. Racjonalne wykorzystanie gminnych funduszy na prace ratownicze, konserwatorskie i dokumentacyjne;
3. Powiązanie zadań służących ochronie wartości kulturowych ze strategią rozwoju społeczno-gospodarczego oraz polityką przestrzenną gminy;

4. Wpieranie projektów związanych z opieką nad zabytkami i zagospodarowaniem obiektów zabytkowych;
5. Powstrzymanie degradacji zagrożonych obiektów zabytkowych i obszarów oraz podjęcie działań w celu poprawy stanu ich zachowania;
6. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
7. Wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
8. Realizacja przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
9. Prowadzenie działań informacyjnych, popularyzacyjnych i edukacyjnych związanych z promocją zabytków gminy i walorów krajobrazu kulturowego.

Założenia programowe Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Morąg:

1. włączenie problematyki ochrony zabytków do bieżących zadań Rady Gminy Morąg;
2. uwzględnianie uwarunkowań prawnych opieki nad zabytkami;
3. rozpoznawanie potrzeb dotyczących podejmowania działań zmierzających do zahamowania procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4. eksponowanie zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych;
6. tworzenie warunków współpracy z właścicielami zabytków dla zapewnienia ich opieki.

8.2 Zadania i kierunki działań Programu opieki nad Zabytkami Gminy Morąg na lata 2019-2022

I. Działania w zakresie odnowy zabytków:

- pozyskiwanie środków zewnętrznych na odnowę zabytków będących własnością gminy Morąg;
- informowanie innych właścicieli obiektów zabytkowych o możliwościach pozyskania środków na odnowę zabytków;
- sprawowanie opieki nad dawnymi cmentarzami cywilnymi poprzez usuwanie roślinności zielnej oraz samosiewek drzew, oznakowanie obiektów, upowszechnianie wiedzy na ich temat wśród mieszkańców gminy, zwłaszcza dzieci i młodzieży szkolnej. Zwracanie szczególnej uwagi na obowiązek otaczania opieką miejsc grzebalnych, niezależnie od pochodzenia i wyznania osób tam spoczywających.

II. Określenie zasad udostępniania zabytków w celach turystycznych:

- ustalenie z właścicielami obiektów zabytkowych zasad udostępniania w celach turystycznych;
- oznakowanie obiektów udostępnianych w celach turystycznych;
- opracowanie tablic informacyjnych umieszczonych na zewnątrz obiektów, zawierających podstawowe dane historyczne o obiekcie;
- upowszechniania wśród mieszkańców prowadzących działalność turystyczną i agroturystyczną zasad włączania obiektów historycznych do oferty turystycznej regionu oraz przygotowywania obiektów zabytkowych na cele turystyczne.

III. Edukacja w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego:

- włączenie tematyki ochrony dóbr kultury do zajęć szkolnych w jednostkach prowadzonych przez gminę;
- publikacja materiałów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w prasie lokalnej, w materiałach promocyjnych oraz na stronie internetowej gminy.

7. 9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zadania opisane w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla Gminy Morąg powinny być realizowane poprzez wspólne działania władz samorządowych, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Powiatowego Urzędu Pracy, właścicieli oraz zarządców obiektów, parafii, organizacji pozarządowych i stowarzyszeń, w ramach posiadanych przez te jednostki kompetencji, praw i obowiązków wynikających z obowiązujących przepisów prawnych.

Ze strony Gminy Morąg zadania będą wykonywane bądź wspierane przez gminne jednostki organizacyjne (szkoły, przedszkola, gminne placówki kultury – np. biblioteka) oraz wydziały Urzędu Miasta w ramach zadań własnych, poprzez istniejące i planowane instrumenty:

- prawne (np. poprzez uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów o wartościach artystycznych i zabytkowych, prowadzenie gminnej ewidencji zabytków, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków),
- finansowe (np. udzielanie dotacji na prace remontowe, konserwatorskie i prace budowlane przy zabytkach, środki budżetowe na zadania własne z przeznaczeniem na remonty i modernizacje zabytków będących własnością Miasta i Gminy, korzystanie z programów uwzględniających dofinansowanie z środków zagranicznych, nagrody, ulgi finansowe),
- społeczne (działania stymulujące np. w zakresie edukacji, promocji, informacji, działań sprzyjających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami oraz rozwojem turystyki),
- kontrolne (m.in. monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego – gminnej ewidencji zabytków),
- koordynacji (m.in. poprzez realizacje projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach itp., współpraca z gminami sąsiednimi, ośrodkami naukowymi i akademickimi, związkami wyznaniowymi).

8. 10. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Na mocy *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest sporządzany na okres 4 lat, co 2 lata wójt (burmistrz, prezydent) sporządza sprawozdanie z jego realizacji, które przedstawia Radzie Gminy (Miasta). Wskazane jest aby sprawozdania z realizacji Programu były przekazywane do wiadomości Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Sprawozdanie powinno określać poziom realizacji Gminnego Programu oraz efektywność wykonania planowanych zadań, w tym np. poziom (w % bądź liczbach):

- wydatków budżetu na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansową wykonanych/dofinansowanych prac remontowo - konserwatorskich przy zabytkach,
- liczba obiektów poddanych tym pracom,
- poziom (w %) objęcia terenu Gminy miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego,
- liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów zabytkowych,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych,
- liczba wydanych wydawnictw, liczba szkoleń, imprez związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego itd.,
- elementy dziedzictwa kulturowego wprowadzone do edukacji szkolnej oraz przedszkolnej,
- elementy dziedzictwa kulturowego w pracach bibliotek oraz gminnych jednostek kultury.

9. 11. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Należy jednak stwierdzić, iż ważne jest, aby gminy również z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w swoich budżetach środków. Jest to o tyle istotne, iż duża część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego we współfinansowanych przez nie projektach. Regularne zabezpieczanie środków z budżetu gminy pozwoli na podjęcie systematycznych kroków w celu ratowania kolejnych obiektów dziedzictwa kulturowego.

Podstawową zasadę finansowania zadań z zakresu opieki nad zabytkami określa Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku. Zgodnie z zapisami zawartymi w rozdziale 7 w/w Ustawy, obowiązek sprawowania opieki nad zabytkami, w tym finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku spoczywa na osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej w/w tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

Źródła krajowe:

- ✓ dotacje Ministra Kultury oraz programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- ✓ promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- ✓ dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- ✓ dotacje wojewódzkie,
- ✓ dotacje powiatowe,
- ✓ dotacje gminne,
- ✓ inne źródła.

Źródła zagraniczne:

- ✓ źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych (Wojewódzki Regionalny Program Operacyjny),
- ✓ Program Rozwoju Obszarów Wiejskich,
- ✓ Program Infrastruktura i Środowisko,
- ✓ źródła pozaunijne - Mechanizm Norweski i Fundusz EOG.

Uwaga! Wskazane powyżej możliwości wsparcia finansowego mają charakter informacyjny. W celu znalezienia dokładnych szczegółów oraz odpowiedniej formy dofinansowania na określone zadania należy dotrzeć do dokumentów programowych oraz kryteriów przyznawania dotacji, ponieważ co roku mogą one ulegać zmianom.

Bibliografia

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.,
2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. 2017 poz. 2187);
3. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.- Dz. U. z 1997r. nr 78 poz. 483, ze zm.);
4. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t. j., Dz. U. 2018 poz. 574, ze zm.);
5. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t. j., Dz. U. 2017 poz. 1073, ze zm.);
6. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r.- Prawo budowlane (t. j., Dz. U. 2018, poz. 1202 ze zm.);
7. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r.- Prawo ochrony środowiska (t. j. Dz. U. 2018 poz. 799 ze zm.);
8. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t. j., Dz. U. 2018 r. poz. 1614);
9. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t. j., Dz. U. 2018 poz. 121 ze zm.);
10. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t. j., Dz. U. 2017 poz. 862);
11. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t. j., Dz. U. 2018 poz. 450);
12. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t. j., Dz. U. 2018 poz. 720);
13. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t. j., Dz. U. 2018 poz. 217);
14. Ustawa z 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (t. j. Dz. U. 2018, poz. 1330 ze zm.);
15. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. 2011 nr 113, poz. 661);
16. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (t. j., Dz. U. z 2017 r. poz. 1674).
17. www.nid.pl;
18. www.zabytek.pl;
19. www.nimoz.pl;
20. www.isap.sejm.gov.pl;